

Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen, Elina Hemminki (toim.)

Ulkonäkö, työelämä, terveys

Raportti naistenpäivän seminaarista 8.3.2004

Aiheita 20/2004

ISBN 951-33-1452-9
ISSN 1236-9845

Stakesin monistamo, Helsinki 2004

Tekijät Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen, Elina Hemminki (toim.)		Julkaisija Stakes
		Kustantaja Stakes
Julkaisun nimi Ulkonäkö, työelämä, terveys. Raportti naistenpäivän seminaarista 8.3.2004		
Julkaisun sarja ja numero Aiheita 20/2004		
Tiivistelmä Tämä Stakesin Aiheita -sarjan julkaisu perustuu 'Ulkonäkö, työelämä, terveys' -seminaariin kansainvälisenä naistenpäivänä 8.3.2004 Stakesissa. Seminaarin järjestivät Naiset ja perheet: terveyden ja terveystalvelujen tutkijaverkosto NaisNet ja Stakes. Seminaarin tavoitteena oli herättää keskustelua kasvaneista ulkonäkövaatimuksista ja -paineista, ulkonäön merkityksestä työelämässä sekä ulkonäön, terveyden ja terveydenhuollon suhteesta. Seminaaripuhujat alustivat terveydenhuollon instituutioista ja ammattilaisista, kauneuskirurgiasta, ikääntymisestä, työyhteisöllisyydestä, naisista, miehistä ja vähemmistöistä. Seminaari oli tarkoitettu kaikille ulkonäöstä ja sen terveydellisistä ulottuvuuksista kiinnostuneille terveydenhuollon ammattilaisille, tutkijoille ja maallikoille.		
Avainsanat ulkonäkö, työelämä, terveys, terveydenhuolto, instituutiot, ammattilaiset, kauneuskirurgia, ikääntyminen, naiset, miehet, vähemmistöt		
Muut tiedot (esim. elektroninen julkaisu tai verkkojulkaisun osoite)		
ISSN 1236-9845	ISBN 951-33-1452-9	
Kokonaissivumäärä 50	Kieli Suomi	Hinta 16 e (sis. alv)
Jakaja ja myyjä Stakes, PL 220, 00531 Helsinki, puh (09) 3967 2190 tai automaatti (09) 3967 2308, faksi (09) 3967 2450 www.stakes.fi/julkaisut		

SISÄLLYS

Esipuhe.....	7
HANNA TOIVIAINEN	
Terveysthuolto ja kauneus	9
ELINA HEMMINKI	
Kauneus ja kirurgin veitsi – ulkonäkökäyttämisen uudet haasteet ja mahdollisuudet	13
ILONA KULMALA	
Ulkonäkö- ja ikäpaineet mediassa	17
TERTTA SAARIKKO	
Eri-ikäiset ja erinäköiset rikkautena työpaikalla	21
KAISA KAUPPINEN	
Lihavat naiset työelämässä	29
SIRPA SARLIO-LÄHTEENKORVA	
“Mikään ei ole rumempaa kuin kaunis mies?!” – Miten lisääntyvät ulkonäkövaatimukset vaikuttavat miesten terveyteen ja miehisyyteen?	33
ARTO TIIHONEN	
Heteronormatiivisuus ja sukupuoliyyliit työelämässä – Näkökulmana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kokemukset	41
JUKKA LEHTONEN	
Kirjoittajat	49

ESIPUHE

Tämä Stakesin Aiheita -sarjan julkaisu perustuu 'Ulkonäkö, työelämä, terveys' -seminaariin kansainvälisenä naistenpäivänä 8.3.2004 Stakesissa. Seminaarin järjestivät Naiset ja perheet: terveyden ja terveystalvelujen tutkijaverkosto NaisNet ja Stakes. Seminaarin tavoitteena oli herättää keskustelua kasvaneista ulkonäkövaatimuksista ja -paineista, ulkonäön merkityksestä työelämässä sekä ulkonäön, terveyden ja terveydenhuollon suhteesta. Seminaaripuhujat alustivat terveydenhuollon instituutioista ja ammattilaisista, kauneuskirurgiasta, ikääntymisestä, työyhteisöllisyydestä, naisista, miehistä ja vähemmistöistä. Seminaari oli tarkoitettu kaikille ulkonäöstä ja sen terveydellisistä ulottuvuuksista kiinnostuneille terveydenhuollon ammattilaisille, tutkijoille ja maallikoille. Seminaarin puheenjohtajana oli tutkimusprofessori Pirjo Pietinen Kansanterveyslaitokselta ja avauspuheenvuoron piti pääjohtaja Vappu Taipale Stakesista. Seminaarin päävastuun kantoi tutkija Hanna Toiviainen (NaisNet, Stakes).

NaisNetin naistenpäivän seminaari on tarkoitettu perinteeksi. Ensimmäinen seminaari järjestettiin vuonna 2003 teemalla 'Näkykö sukupuoli terveydenhuollossa?', jossa tavoitteena oli herättää keskustelua sukupuolieroista terveydessä ja siitä kuinka sukupuoli huomioidaan terveydenhuollon suunnittelussa ja päätöksenteossa. Seminaarin yhteydessä julkaistiin kirja Sukupuoli ja terveys (toim. Riitta Luoto, Kirsi Viisainen, Ilona Kulmala), Vastapaino 2003.

NaisNet (www.stakes.fi/naisnet) kokoaa eri tutkimuslaitoksista tutkijoita, jotka ovat kiinnostuneita sukupuolesta ja terveydestä ja terveydenhuollosta, naisten terveydestä sekä naisista toimijoina vaikuttamassa toisten ihmisten terveyteen, erityisesti lisääntymisen ja äitiyden kautta.

Haluan lämpimästi kiittää kaikkia raporttiin kirjoittaneita heidän lupauduttuaan kirjoittamaan alustuksensa tekstimuotoiseksi. Näin seminaarin anti on myös muiden kuin siihen osallistuneiden saatavilla.

Stakesissa 27.8. 2004

Hanna Toiviainen

TERVEYDENHUOLTO JA KAUNEUS

Esitän seuraavassa joitain ajatuksia kauneuden, terveyden ja terveydenhuollon yhteen kietoutumisesta. Erityisesti otan esiin tähän yhteyteen liittyvistä ongelmista terveydenhuollon kannalta.

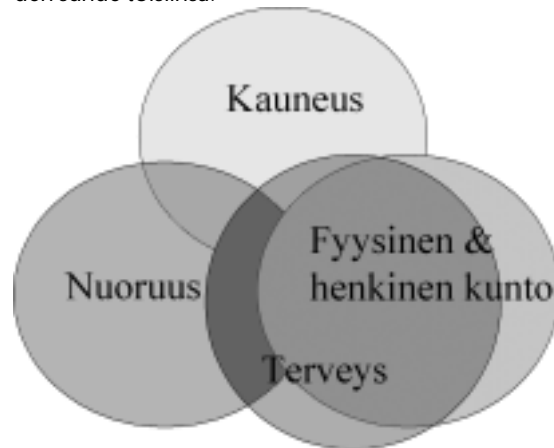
Kauneuden kaipuu ja luominen ovat ihmisyiden piirteitä. Ihmiset haluavat myös itse olla kauniita ja he etsivät kumppaneikseen ihmisiä, jotka heidän mielestään ovat kauniita ja miellyttäviä. Kauneus liittyy myös sukupuoliseen kanssakäymiseen. Ulkonäkö on sekä miehille että naisille tärkeä, mutta meidän kulttuurissamme kauneus liitetään enemmän naiseen: naiset kaunistautuvat ja miehet arvostavat naisten kauneutta.

Mutta mikä on kaunista? Kaari Utriolta tuli muutama vuosi sitten kirja kauneudesta (*Bella Donna*), joka osoitti miten suhteellista kauneus on ja miten äärimmäisiin toimiin naiset ovat valmiita menemään ulkonäkönsä vuoksi. Historiallisia esimerkkejä ovat tyttöjen jalkojen supistaminen Kiinassa ja kylkiluiden rikkominen kapean vyötärön saamiseksi ja nykyaikainen esimerkki on keinotekoisien massan asettaminen rintoihin. Missikilpailuja järjestetään, joten joku, tosin aikaan ja paikkaan sidottu, kriteeri kuitenkin on, mikä on kaunista. Jos minun pitäisi määritellä, millainen kaunis ihminen

on nykyisten kriteereiden mukaan, niin listaisin hoikkuuden (Rubensin hersyvät naiset eivät ole nyt muodissa) sekä eloisuuden (roikkuvat leukaperät on ongelma, naururypyt ei).

Kysymys siitä, onko kauneuden arvostus perusinhimillistä vai opittua on teoreettisesti kiinnostava, mutta ei esitykseni kannalta kovin relevantti. Vaikka pohjalla olisi biologiset suvun jatkamiseen liittyvät tekijät, niin sen päälle on rakennettu monenlaisia sosiaaliseen yhteisöön liittyviä näyttämistoimintoja siitä, kuka kukin on. Lisäksi tämän päivän maailmassa kauneuden avulla pyritetään suurta teollisuutta, mm. vaate-, kosmetiikka- ja ruokateollisuutta. Myös ihmisten ajankäytössä kauneuden hankinta ja näyttäminen on tärkeä tekijä.

KUVA 1. Kauneuden, nuoruuden, kunnon ja terveyden suhde toisiinsa.

Kauneus, nuoruus, fyysinen ja henkinen kunto ja terveys ovat eri asioita, mutta osittain päällekkäisiä, kuva 1. Maailman terveysjärjestön määritelmän mukaan “terveys on täydellinen psyykkisen, fyysisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tila”. Hyvään psyykkiseen terveyteen vaikuttaa hyvä itsetunto ja tyytyväisyys itseensä, joilla molemmilla on yhteys (koettuun) kauneuteen. Fyysinen kunto korreloi vahvasti terveyteen, mutta myös kauneuteen. Esimerkiksi hyvin lihavia ihmisiä pidetään tänä päivänä usein rumina, mutta voimakas lihavuus ennustaa myös sairauksia. Hyvään kuntoon lasken myös vajavuuksien puuttumisen eli että ihminen on ulkonäöltään ja toiminnoiltaan “virheetön”. Selkeää rajaa “todellisen” vajavuuden ja parantelun välillä on tosin vaikea asettaa. Nuoruus liittyy kauneuteen, kuntoon ja terveyteen ja iän mukana ne rapautuvat.

Ehkäisevä terveydenhuolto

Terveydenhuollon monista tehtävistä kauneuteen liittyy erityisesti terveyden ylläpitäminen, edistäminen ja sairauksien esto sekä vajavuuksien korjaus.

Terveyden avaimet ovat pitkälti terveydenhuollon ulkopuolella. Ihmisten käyttäytyminen ja heidän ympäristönsä määrittää terveyttä. Jos terveydenhuolto haluaa olla tehokas terveyden edistäjä, sen pitää mennä itsensä ulkopuolelle. Kauneus on yksi potentiaalinen voimakeino. Esimerkiksi nuorten tupakoinnin vastustamisessa kaukaisista sairauksista kertominen ei toimi kovin hyvin. Ihon vanhenemiseen ja impotenssiin vetoaminen voi toimia paremmin. Lihavuuden vastustaminen on yksi keskeinen terveydenhuollon tehtävä. Miksi ei käyttäisi kauneusargumentteja, koska ne motivoinevat paremmin? Kauneuteen vetoaminen ei toimi yhteisössä, jossa lihavuutta pidetään kauniina, mutta nyky-Suomessa se on mahdollista.

Ehkäisevässä terveydenhuollossa medikalisointi (erilaisten asioiden sisällyttäminen lääketieteen alueelle) on keskeinen kysymys. Ehkäisevä terveydenhuolto, ja erityisesti terveyden edistäjät, ei pyri rajaamaan toimintaansa lääketieteen alueeseen, vaan hyödyntämään muita toimintoja terveyden hyväksi. Samalla tapahtuu kuitenkin yhteiskunnallisen päätöksenteon ja vallan uudelleenjärjestelyjä. Toisaalta medikalisoinnin ongelmia voidaan suhteuttaa tavaratuottajien ja muiden rahallista voittoa tavoittelevien tahojen toimintaan: siellä surutta hyödynnetään muita toimintoja taloudellisten voittojen saamiseksi, usein terveyttä vahingoittavasti.

Vajavuuksien korjaus

Ehkäisevän terveydenhuollon lisäksi vajavuuksien korjaus on toinen terveydenhuollon alueista, jolla on oleellinen liittymäkohta kauneuteen. Lääketieteessä etenkin kirurgit tekevät paljon vajavuuksien korjaamiseksi. Näissä toimenpiteissä pyritään joku ruumiin osa tai sen toiminta saamaan ”normaaliksi” tai lähelle sitä. Korjataan kampuroita, eripituisia jalkoja, palovammojen arpia, huulihalkioita ja rintasyövän vuoksi poistettuja rintoja. Kuntoutuksella pyritään saamaan nivelet liikkuviksi, lihakset vahvoiksi ja puhe takaisin. Apuvälineillä pyritään palauttamaan kuulo takaisin, lähinäkö takaisin ja sydämen rytmi pysymään.

TAULUKKO 1. Esimerkkejä vajavuuksien korjauksista, jotka lääketiede on hyväksynyt ja joiden suhteen se on (vielä) epävarma.

Hyväksytty	Epävarma
<ul style="list-style-type: none"> eripituiset jalat huulihalkiot jäykät nivelet kaukolasit yliaktiivisuus 	<ul style="list-style-type: none"> liian pienet rinnat perunanenä roikkuva vatsa taittokirurgia punastelun poisto

Mutta mikä on ”normaalia”? Missä kulkee terveyden ja parantamisen ja kauneuden ja ihmisen parantelun raja? Taulukossa 1 on esitetty rinnakkain esimerkiksi toimintoja, joiden suhteen lääketiede tällä hetkellä kokee tekevänsä omaa työtään ja toimintoja, joiden suhteen se on ambivalentti: onko tämä lääketieteen tehtävä? Taulukossa on vain muutama esimerkki. Tämän päivän lääketieteen, erityisesti kirurgian, tarjoama lista mahdollisista paranteluista on pitkä. Parantelu ei koske vain ulkonäköä, vaan myös fysiologisten toimintojen avittamista (esim. fyysistä suorituskykyä ja lisääntymistä) sekä sukupuolta.

Raja parantamisen ja parantelun välillä on häilyvä ja määrittäjään sekä aikaan ja paikkaan sidottu. Mikäli nykykehitys jatkuu, todennäköistä on, että jo lähitulevaisuudessa yhä suurempi osa nyt epämukavaksi koetuista toiminoista siirtyy normaalilääketieteen piiriin. Rajanveto-ongelma ei kuitenkaan poistu - se vain siirtyy yhä erikummallisempiin toimintoihin, joilla ihmisruumista yritetään parannella. Huippu-urheilussa hyvin toimivaa kehoa parannellaan yhä toimivammaksi ja kauneusmarkkinoilla täysin ”normaalia” kehoa muutetaan toisennäköiseksi.

Työvoima ja resurssit

Terveydenhuollon ammattilaisilla, etenkin lääkäreillä on taidot säädellä ihmisen ruumiista, ja osittain myös psyykettä. Koulutuksella, jolla korjataan huulihalkio, muokataan myös suurempi nenä. Silmälääkärit on koulutettu leikkaamaan kaihia ja muita silmäsairauksia, mutta lyhyellä lisäkoulutuksella he voivat tehdä likinäköleikkauksia ja vapauttaa (suurimman osan ainakin joksikin aikaa) silmälaseista. Tutkimus voi suuntautua kehittämään lääkkeitä ihotautien hoitoon tai kaljun estoon. Lääkekehittely voi suuntautua psyykkisiin sairauksiin tai lih-

duttamiseen. Ja yleensä kyseessä ei ole joko tai: samaa teknologiaa voidaan jalostaa useampaan tarkoitukseen. Urheiludoping on tästä hyvä esimerkki: samoja aineita käytetään suorituksen lisäämiseen ja sairauksien hoitoon.

Erikoislääkärin koulutus kestää noin 10 vuotta. Koulutettavia on rajoitettu määrä ja jokainen koulutettava vie resursseja ja paikan vaihtoehdoiselta koulutettavalta. Lääkäreitä koulutettaessa ajatuksena on, että he jatkossa askaroisivat terveyden ja terveydenhuollon kanssa, on se sitten potilaiden hoitoa tai muuta toimintaa, joka hyödyttää terveyttä. Siksi myös täysin asiakkaiden maksama terveydenhuolto (esim. kauneuskirurgia) on myös yhteiskunnallinen koulutus- ja rahoituskysymys. Yhteiskunnan maksama 10 vuoden koulutus rasvaimuun ja leukaperien kohotukseen on tuhlausta. Jos kauneuskirurgia vie plastiikkakirurgit pois plovamppotilaiden hoidosta tai taittokirurgia silmälääkärit kaihikirurgiasta, on kysymys myös terveydenhuollon toimivuudesta ja ammattilaisten etiikasta. Olisi keskusteltava, kuka tekee priorisoinnin kauneuden hyväksi? Voiko asiakas maksamalla hyödyntää halunsa mukaan rajallisia lääkäriresursseja? Voiko lääkäri itsenäisesti päättää, mihin tietotaitonsa käyttää - niin kauan kun se on laillista? Millä tavoin resurssien käyttöä julkisen terveydenhuollon ja yksityisten kauneusmarkkinoiden välillä voidaan säädellä? Lääketieteellisessä tutkimuksessa on tarkkoja sääntöjä, mitä saa ja mitä ei saa tehdä. Vastaavanlaista säätelyä eettiseltä kannalta voisi olla myös terveydenhuollon käytännössä.

Onko oikein hyväksikäyttää vääristynyttä minäkuva?

Kauneuteen lääketieteen kohteena liittyy myös kolme moraalista kysymystä hyväksikäytöstä ja tarpeen synnyttämisestä. Kauneus on suhteellista ja ihmisillä, tutkimusten mukaan var-

sinkin naisilla, voi olla varsin vääristynyt kuva itsestään. Ei liene oikein, että ammattilaiset joiden tehtävänä on myös psyykkisen terveyden edistäminen, hyväksikäyttävät vääristynyttä ruumiinkuvaa ja rohkaisevat ja kutsuvat korjaamaan tätä kuviteltua tai liioiteltua ongelmaa. On myös kyseenalaista, onko tarjottava hoito, esimerkiksi kirurgia, paras tapa saavuttaa hyvä itsetunto ja hyvä mielenterveys. Leikkely voi vain lisätä entisestään tätä vääristynyttä omakuvaa. Tätä on kysytty mm. tutkimuksessa, jossa rintaimplantteja saaneilla naisilla on todettu kohonnut itsemurhariski. On mahdollista, että lääketieteen vastaantulo legitimoit vinot käsitykset. Jos lääketiede kehittää menetelmän kasvojen kohotukseen, se viestittää, että roikkuvat posket 60-vuotiaalla on ongelma.

Lääketiede ei vain legitimoit vaan terveydenhuollon ammattilaiset myös rohkaisevat mainostamalla näitä palveluja. Nykyään maailma on markkinoita ja kauppaa. Osallistuminen kaupallisille kauneusmarkkinoille voi kaivaa terveydenhuollon uskottavuutta yleisemminkin.

Yhteenveto

Kauneus on tärkeä arvo, mutta se on suhteellista. Kauneus, nuoruus, kunto ja terveys liittyvät vahvasti toisiinsa. Kauneuden tavoittelu on keino ehkäisevässä terveydenhuollossa ja sitä kautta hyödyllinen, vaikkakin ongelmallinen ilmiö terveydenhuollossa. Vajavuuksien korjaus on tärkeä osa terveydenhuoltoa. Samaa teknologiaa voi käyttää ihmisen parantamiseen ja paranteluun ja raja terveydenhuollon ja kauneusmarkkinoiden välillä on muuttunut hämäräksi. Terveydenhuollon ammattilaisten käyttö kauneuden aikaansaamiseksi on resurssikysymys sekä koulutuksen, tutkimuksen että terveydenhuollon kannalta. Se on myös yksilöellinen kysymys ammattilaisten rohkaistessa vääristynyttä minäkuvaa. Terveydenhuollon toiminta kaupallisilla kauneusmarkkinoilla on Suomessakin tosiasia ja vaatii keskustelua terveydenhuollon kannalta.

KAUNEUS JA KIRURGIN VEITSI – ULKONÄKÖKÄYTTÄYTYMISEN UUDET HAASTEET JA MAHDOLLISUUDET

Nykypäivänä ulkonäkö, kauneus ja terveys ovat tavoitteita, joihin yhä useampi meistä pyrkii. Ulkonäölle on kautta aikojen asetettu tietynlaisia normeja ja vaatimuksia kulloisenkin ajan ja kulttuurin mukaan; on litistetty, typistetty, puristettu, venytetty, maalattu, koristeltu, lävistetty ja käytetty mitä erilaisimpia menetelmiä halutun lopputuloksen aikaansaamiseksi. Nykyään ulkonäkö näyttää kohtaavan haasteita ja vaatimuksia yhä uusilta tahoilta, esimerkiksi työelämän taholta. Puhutaan siitä kuinka television keski-ikäiset uutistointimittajat siirretään vaivihkaa syrjään, tai siitä kuinka kehon koon, ulkomuodon ja ulkonäön perusteella tehdään johtopäätöksiä työntekijän ahkeruuden tai osaamisen asteesta tyyliin lihavat ovat laiskoja tai itsestään huolehtivat ihmiset huolehtivat varmasti tehokkaammin myös toistään. Tai siitä, että valittaessa kahden samantasoisien työnhakijan väliltä se paremman näköinen heistä saa lopulta paikan. Tähän kun lisätään mediassa ja esimerkiksi televisio-ohjelmissa ja mainoksissa näkyvät kauniit kasvot ja missimittaiset vartalot tai jokakeväiset dieetiohjeet, ei ole ihme, että keskiverto-tavis-kolmen-lapsen-työssäkäyvä-ja-hieman-väsyneeltä-näyttävä-äitikin saattaa kokea tietynlaisia paineita oman ulkonäkönsä suhteen. Tai isä; nykypäivän ulkonäköpaineet eivät koske enää

ainoastaan naisia, vaan näyttää vahvasti siltä, että miehin kulttuuri ulkonäkökysymyksiin liittyen on kovaa vauhtia naisistumassa.

Nykypäivän ulkonäkömarkkinoilla riittää mahdollisuuksia. Yksi tapa yrittää vastata haasteisiin on kirurgin veitsi, esteettinen kirurgia, joka, hämmästyttävää kyllä, ei ole ilmiönä uusi: esimerkiksi Intiassa rakennettiin neniä otsakielekkeestä jo pari tuhatta vuotta sitten, ja samasta aiheesta kirjoitettiin ensimmäinen oppikirja Italiassa jo joskus 1500-luvulla.

Kauneuden medikalisoitumisesta ja plastiikkakirurgian suosion lisääntymisestä kertoo paitsi kysynnän ja tarjonnan huima maailmanlaajuinen kasvu, myös se, että länsimaissa plastiikkakirurgia on viime vuosina ollut yksi suosituimmista ja nopeimmin kasvavista lääketieteen osa-alueista työllistäen siten yhä useamman suomalaisenkin kirurgin. Pelkästään esteettisistä syistä tehtyjen toimenpiteiden määrä maailmanlaajuisesti on huima. Koska Suomessa ei näitä yksityisellä sektorilla suoritettavia esteettisen kirurgian toimenpiteitä rekisteröidä mitenkään, voidaan tarkastella kyseisiä lukuja amerikkalaisista tilastoista. Amerikkalaisen plastiikkakirurgiyhdistyksen [www-sivuilta](http://www.sivuilta) löytyvän tilastotiedon mukaan USA:ssa tehtiin vuonna 1992 noin 400 000 ulkonäkökirurgista toimenpidettä, kun taas vuonna 2002 luku oli yli 2 miljoonaa.

TAULUKKO 1.
Esteettinen kirurgia, USA
www.plasticsurgery.org

toimenpide	lukumäärä	
	1992	2002
rintojen suurennos	32 000	225 000
silmäluomileikkaus	59 000	113 000
rasvaimu	47 000	204 000
pakaramuokkaus	291	1 388
botox-injektio	N/A	1 123 000

naa. Näiden lisäksi tehtiin noin 4 miljoonaa kosmeettista ei-kirurgista toimenpidettä, esimerkiksi yli miljoona botox-injektiota (jossa botuliinitoksiinia ruiskutetaan ihon alle siloittamaan ryppyjä), joista muuten 174 000 19–34-vuotiaitten ikäryhmään kuuluville. Taulukosta 1 nähdään eri toimenpiteiden määrän huomattava kasvu vuosien 1992 ja 2002 välillä. Esimerkiksi rintojen suurennusleikkauksia tehtiin USA:ssa vuonna 1992 n. 32 000 ja vuonna 2002 yli 225 000. Kaikista esteettisen kirurgian toimenpiteistä 85 % tehtiin naisille.

Esteettinen kirurgia ei ole ainoastaan länsimainen ilmiö, vaan toimenpiteitä tehdään myös maissa, joissa suuri osa väestöstä asuu köyhysrajan alapuolella. Suoritettujen toimenpiteiden maailmanlaajuisia tilastoja tarkastellessa on mielenkiintoista huomata, kuinka kunkin maan kulttuuri vaikuttaa tehtyihin toimenpiteisiin. Siinä missä bikini- ja rantakulttuurin Brasiiliassa suurennetaan naisten rintoja ja pakarointia tai muovataan silikonista miehille vatsa- ja reisisilihaksia tai leveämpiä hartioita, on Aasian maiden suosituin toimenpide silmäluomileikkaus (ns. Asian blepharoplasty), jossa tyypilliset aasialaiset, hieman mantelinmuotoiset silmät operoidaan pyöreämmiksi, enemmän länsimaalaisia silmiä muistuttaviksi. Esimerkiksi Japanissa ja Etelä-Koreassa yli 60 % kaikista ulkonäköki-

rurgisista toimenpiteistä koostuu näistä silmäluomileikkauksista.

Suomessa esteettisen kirurgian toimenpiteitä ei tilastoida, joten lukumäärät jäävät arvailujen varaan. Plastiikkakirurgien arvioiden mukaan puhutaan noin 6000 vuosittaisesta toimenpiteestä. Suosituimpia toimenpiteitä ovat rintojen suurennusleikkaukset, nenä- ja silmäluomileikkaukset, kasvojen kohotusleikkaukset sekä rasvaimut. Tyypillinen asiakas lienee keski-ikäinen nainen, joka hakee toimenpiteiden kautta apua esimerkiksi työelämän asettamiin ulkonäöllisiin haasteisiin.

Esteettinen kirurgia on ainakin toistaiseksi ollut Suomessa suhteellisen pienimuotoista toimintaa ja näyttää kantavan lisäksi sosiaalisesti ei-niin-hyväksyttävää leimaa. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että kysyntä ja tarjonta seuraavat kansainväliä trendejä ja ovat nousujohteisia.

Miksi esteettisen kirurgian suosio kasvaa? Haetaanko kirurgin veitsen avulla pelkästään ulkonäöllisiä muutoksia; rypyttömämpää ihoa tai suurempia rintoja kenties? Onko niin, että kuppikoon kasvaessa tai ryppejen hävitessä mahdollisuudet esimerkiksi työelämässä lisääntyvät? Todennäköisesti toimenpiteet saavat aikaan muitakin kuin pelkkiä fyysisiä muutoksia. Tiedetään, että käsitykset omasta ulkonäöstä vaikuttavat merkittävästi minäkuvaa ja itseluottamukseen. Siinä missä tyytymättömyys omaan ulkonäköön saattaa alentaa itsetuntoa ja aiheuttaa esimerkiksi sosiaalisia ongelmia, vaikuttaa tyytyväisyys omaan ulkonäköön positiivisesti minäkuvaa ja itseluottamukseen. Joten sen lisäksi, että leikkauksen avulla kohotetaan kasvoja, kohotetaan samalla, tai ainakin näin toivotaan, itseluottamusta. Kun itsetunto ja käsitykset omasta minäkuvasta muuttuvat positiivisempaan suuntaan, näyttää siltä, että nämä muutokset heijastuvat positiivisella tavalla elämän eri osa-alueisiin; esimerkiksi ihmissuhte-

siin, työhön, seksuaalisuuteen ja käsitykseen omasta terveydentilasta.

Enemmistö ulkonäkökirurgisista asiakkaista näyttäisi olevan suhteellisen tyytyväisiä leikkauksen jälkeiseen tilanteeseen ja leikkauksen elämänlaadullisiin vaikutuksiin. Suomessa kirurgien taso on erittäin hyvä ja leikkauksiin liittyvät vakavat komplikaatiot ovat erittäin harvinaisia. Leikkauspäätöstä suunnitellessa kannattaa kuitenkin muistaa, että esteettiseen kirurgiaan, kuten kaikkiin kirurgisiin toimenpiteisiin, liittyy myös epäonnistumisen riski.

Esteettinen kirurgia on alue, johon liittyy monenlaisia eettisiä, moraalisia ja kulttuurisia kysymyksiä siitä, mikä lopulta on hyväksyttävää tai sallittua ja mikä ei. Esteettinen kirurgia on aihe, josta puhutaan paljon ja joka jakaa mielipiteitä hyvinkin voimakkaasti. Mediassa, kahvipöytäkeskusteluissa ja internetin keskustelupalstoilla esitetään puolesta ja vastaan -näemyksiä ja kysymyksiä: ”Miksi ulkonäkö on niin tärkeä asia, että sen vuoksi astellaan jopa leikkaukspöydälle? Mikä saa terveen ihmisen leikkelyttämään itseään? Miksi jotkut ovat valmiit uhraamaan terveytensä tai tuhansia, jopa kymmeniä tuhansia euroja ulkonäkönsä muokkamiseen?” ”Miksi itsetuntoa täytyy yrittää kohentaa ulkonäköä muokkaamalla?”

Toisaalta voidaan kysyä: ”Miksi ei, kun kerran nykypäivänä tällainen mahdollisuus on olemassa?”, tai ”Miksi ei, jos muutos ulkonäössä vaikuttaa positiivisesti koko elämään?” Tai ”Miksi ei, laittaahan joku vielä enemmän rahaa autonsa stereojärjestelmiin?” Tai: ”Onko miesten kaljuuden hoitaminen jotenkin sosiaalisesti hyväksyttävämpää kuin naisten rintojen muokkaaminen?”

Yhteneviä mielipiteitä tai yksiselitteisiä vastauksia on vaikea löytää. Kehon koristelun ja muokkauksen historia kauneusihanteiden saavuttamiseksi on vahva ja juontaa juurensa kaukaa, todennäköisesti koko ihmisen historian matkalta ja tulee varmasti jatkumaan niin kauan kuin ihmiskunta täällä jatkaa oloaan. On mielenkiintoista nähdä, minkälainen rooli esteettisellä kirurgialla tulee olemaan osana ihmisten ulkonäkökäyttäytymistä. Säilyykö se mielipiteitä jakavana ja kritiikkiä herättävänä, hieman häpeiltävänä toimintana vai käykö niin, että esimerkiksi amerikkalaiseen tapaan lounastauoilta annettavat botox-ruiskeet muuttuvat sosiaalisesti yhtä hyväksyttäväksi ja yleiseksi kuin hampaiden oikomishoito tai kosmetologilla käynti?

ULKONÄKÖ- JA IKÄPAINEEET MEDIASSA

70-luvulla ollessani nuori innokas tiedotusopin ja kirjallisuuden opiskelija Helsingin yliopistossa, sain kutsun Otavan kirjallisen johtajan Erkki Reenpään kotivastaanotolle. Kunniavieraina oli Suomessa vieraana ollut kuulu elokuvaohjaaja ja kirjailija Elia Kazan. Erkki esitteli minut Kazanille sanoen minun edustavan nuorta suomalaista naiskauneutta. Muistan vieläkin, miten syvältä nousi kuuma puna poskille, olin sanaton ja sydänjuuria myöten pahastunut. Elia Kazan oivalsi hyvin tilanteen, hymyili ja sanoi, että tämä viehättävä nuori nainen toivoo varmasti tulevansa muistetuksi muista ansioistaan kuin kauneudestaan.

Niin, niin se oli ja on. Kehujen saaminen työstä on eri asia kuin kehujen saaminen ulkonäöstä. Kun kiitetään ulkonäöstä, koen että työni tulokset sivuutetaan ja niitä vähätellään.

Mirja Pyykkö sanoi äskettäin olevansa sitä 70-luvun journalistipolvea, joka uskoi että meitä tarvitaan yhteiskunnan rakentamiseen. Tiesimme jo töihin tullessa, että palkka on huono, mutta into ajaa asioita meni sen ohi. Juuri näin koin itse työni nuorena tv-toimittajana Ylen TV 1:ssä dokumenttitoimituksessa. Ei siinä ulkonäköä mietitty, kun sai antaa palaa täysillä. Se olikin upeata aikaa.

Se tuli mieleeni myös, kun mallitoimistojohdaja Laila Snellman puhui Mirja Pyykön uudessa Jos-ohjelmassa, joka käsitteli juuri näitä nykyyhetken kohtuuttomia ulkonäkövaatimuksia. Laila kertoi, miten tuli Suomeen 70-luvulla asutuaan siihen asti diplomaattiperheen lapsena pääosin muualla maailmassa. Hän sanoi ihastuneensa Suomessa siihen, että täällä naiset tuntuivat keskittyvän täysillä työntekoon ja yhteiskunassa vaikuttamiseen. Ulkonäköasioihin ei kauheasti energiaa käytetty ja se oli Lailasta raikas ja hieno juttu. Hän ihmetteli, mihin tämä asenne on kadonnut, nyt vouhotetaan suoraan sairaalloisesti ulkonäöstä.

Ensimmäisen kerran ajattelin ikääni muutama vuosi sitten. Muistatte kaikki nuo it-teknologian, uusmedian hullut haippivuodet. Omakin yritykseni laajeni tv-tuottamisesta uusmedian puolelle. Yhtenä aamuna istuimme miettimässä, mitä kiinalaiset ja eteläamerikkalaiset 15-vuotiaat tytöt mahtaisivat toivoa kännykkänäytöihinsä lähivuosina. Mietimme, miten sisällön saa sanottua muutamilla sanoilla ja kuvilla.

Jonkun yön kuluttua havahtuin pahaan olooni. Ahdistus iski. Aloin miettiä, miten minä perinteiseen sisältöjournalismiin koulutettu keski-ikäinen nainen käytän aikaani tällaiseen. Kiinnostaako tämä minua todella? Ymmärsin,

että mitkään pörssiin menot ja osinkotulot eivät korvaa sitä, ettei työ tunnu mielekkäältä. Minä joka koko ikäni olin intohimoisesti rakastanut työtäni, aloin inhoamaan sitä. Sairastuin ja jouduin elämäni ensimmäiselle pitkälle muuttaman kuukauden sairaslomalle.

Sairasloman päätteeksi möin oman lapseni, 80-luvulla perustamani mediatuotantoyhtiön osakkeet muille ja aloitin tavallaan uudestaan alusta. Se oli elämäni kovinta aikaa, muutama vuosi sitten. Mutta muuta vaihtoehtoa ei ollut.

Samaan aikaan televisiokanavien ohjelmapolitiikassa oli tapahtumassa radikaali muutos. Sisältöjournalismi oli jäämässä viihdeformaation jalkoihin, juontajat kävivät yhä nuoremmiksi, ulkonäkö ohitti usein ammattitaidon ja kovan koulutuksen. Siinä vaiheessa olisi voinut joutua työttömäksi ja romahtaa. Tulossa makaaminen on kuitenkin kivuliasta, enkä suosittele sitä kellekään, ei kannata jäädä menneeseen. Itse käänsin asian niin, että uskomattoman hienoa miten paljon upeita asioita olin saanut tehdä.

Surutyön tehtyäni oli aika mennä eteenpäin – katsoa totuutta silmiin ja pohtia omaa osaaamistaan. Kuvaan astui mediaesiintymiskoulutus, luennointi ja mentorointi.

Näihin aikoihin tuli myös kiinnostava projekti, seurata ensimmäisen naispresidenttimme askelia kohti presidenttiyttä, ennen ja jälkeen vaalien mediaesiintymisten konsulttina. Se onkin ollut melkoinen kokemus ajatellen esitelmäni otsikkoa. Olin ja olen edelleen suorastaan järkyttynyt, millä voimalla ulkonäköpaineet iskeytyivät kimppuumme. Tarja Halonen ei ole perinteinen missikaunotar ja mielestäni sillä ei ole mitään merkitystä. Hän on karismaattinen, pätevä ja taitava ammatissaan, mitä edustavin presidentti Suomelle.

Voisi karrikoiden kysyä: Jos Tarja Halonen valittaisiin maailman kymmenen tyylikkäämin pukeutuvan ihmisen joukkoon, olisivatko suomalaiset tyytyväisempiä presidenttiinsä? Kannatuslukujen perusteella se olisi jo lähes mahdotontakin.

Itse edustan hyvin liberaalia näkemystä ulkonäköasioissa. Vaikka koulutan ihmisiä edustavaan esiintymiseen, en halua olla tyyli poliisi. Oikeastaan on mukavaa, että ihmisessä on joku virhe, täydellisyys ei ole koskaan kiinnostavaa. Suomen pankin johtaja Sinikka Salo sanoi saman liittyen siihen, miten nykymaailmassa ei saisi rönsyillä, varsinkin bisnesnaisen tulisi olla kaikin puolin slimmattu ja trimmattu. Tuommoiset naisille ulkoapäin asetetut paineet ovat kohtuuttomia, elämään kuuluu se, että ei ole huippu joka alueella. Tätä ennen Sinikka oli kertonut, että kuuluu naisiin, jotka ovat aina tahtoneet kaiken: perheen ja mielenkiintoisen työn, nautinnon ja vaikutusvaltaa, huolitellun ulkoasun ja herkut. Tämmöinenhän elämänasenne näkyy väistämättä vyötäröllä. Mutta siis – ei tarvitse eikä edes pidä olla täydellinen.

Suomalaisista on 45–64-vuotiaita lähes 1,5 miljoonaa. Ja arvatkaapa, miten paljon yli 45-vuotiaat tv-katsojat kiinnostavat mainostoimistoja? Valitettavasti tuskin ollenkaan, kiinnostavuus päättyy 44 ikävuoteen. Uskomatonta! On todella loukkaavaa saada jatkuvasti kuulla olevansa VÄÄRÄÄ kohderyhmää. Tämä on rai-vostuttanut minua niin paljon, että jo parin vuoden ajan olen kerännyt faktaa, tutkimusta, asennekartoituksia ym. kokoon, jotta saisin perustelluksi tv-yhtiöitten johtajille, miksi on aika tehdä tv-ohjelmia MYÖS yli 45-vuotiaille. Ja niitä juuri MINÄ, viisikymppinen nainen haluan tehdä, omakohtaisia ohjelmia oman ikäisille aktiivisille, elämännälkäisille, aikuisille. Mielestäni on aika tehdä keski-ikäisyydestä trendi ja brändi.

Olikin rohkaisevaa kuulla, että Ruotsissa muutama vuosi sitten perustettu 1,6 miljonerklubben on jo melkoinen painostusryhmä. Entinen yökerhokuningatar Alexandra perusti sen edistämään yli 45-vuotiaiden naisten hyvinvointia ja terveyttä. Alexandra kysyy, miksi keskiikäisiä naisia ei näy televisiossa ja mainoksissa. Varttuneet naiset ovat vahva kuluttajaryhmä, joten on korkea aika tehdä heistä mediaseksi-käs juttu.

Ilokseni samasta aiheesta puhui Kauppalehdessä ihan äskettäin viestintäpsykologi Mirka Parkkinen. Hänkin uskoo, että elämme murrosaikaa suhteessa nuoruuden ihannointiin. Muutospaine on selvästi esillä kaikkialla. Se ei koske ainoastaan markkinointia ja mainontaa, vaan koko yhteiskunnan rakennetta. Mutta juuri mediamaailmassa asennemuutoksen on tultava mainostajien ja yritysten kautta.

Suomessa printtimedian parissa onkin jo oivallettu yli 45-vuotiaitten olemassaolo. ET-lehti ja Madame ovat hyviä esimerkkejä. A-lehtien Madamen päätoimittaja Irmeli Castrén oivalsi jo vuosia sitten, että aikuisille naisille kannattaa suunnata oma lehti. Elämänvaihelehti myy loistavasti mainoksia ja se ei käytä muoti- ja kauneuskuvissaan kuin yli 40-vuotiaita naisia ja välillä miehiäkin. Irmeli Castrén sanoi minulle, että kaikkialla muualla maailmassa paitsi Suomessa ja Aasiassa on huomattu, kenellä on aikaa ja rahaa itselleen.

Runsas vuosi sitten Madame-lehti sai minutkin houkuteltua muoti- ja meikkikuviinsa. Tein aikanaan pari vuotta mallintöitä Eileen Fordin toimistoissa ympäri maailmaa. Kun pääsin televisioon toimittamaan ja juontamaan vakavia yhteiskunnallisia ohjelmia, lopetin mallintyöt siihen paikkaan enkä arvellut koskaan enää niitä tekeväni. Mutta kun kuulin, että juuri lukijat, suomalaiset aikuiset naiset ovat vaatineet, että haluavat nähdä Madamessa vain omanikäisiä

malleja, pyörsin päätökseni ja tein noin kahdenkymmenenviiden vuoden paussin jälkeen mallintöitä. Tosin myös nopeasti taas huomasin, miksi aikanaan ulkonäkötyöt jätin – kyllä sisältö on edelleen minulle tärkeintä. Huomasin myös, että haastavampaa kuin objektina oleminen on päästä itse luomaan ja ohjaamaan, vastaamaan kokonaisuuksista.

Olen huolissani tämän ulkonäköaikakauden seurauksista lapsille ja nuorille. Tutkija Atte Oksasen mukaan ulkonäön varaan rakentuva minuus on hauras ja ulkonäkökeskeinen kulttuuri vaurioittaa lasta jo varhain. Järkyttävää, että jo 7–9-vuotiaat tytöt ovat tyytymättömiä ulkonäköönsä. Jotain on yhteiskunnassamme pielessä. Kun itse 25-vuotiaana aloitin Avoin kanava –asiaohjelman toimittajana ja juontajana, sain kyllä kuulla nuoresta iästäni ja pitkästä vaaleasta tukastani. Mutta uskottavuusepäily ei tullut katsojilta vaan eräiltä vanhemmilta mieskollegoiltani Ylestä. Haluankin sanoa tässä, että väitteet siitä että pelkällä ulkonäöllä saisi työpaikan, ovat epäoikeudenmukaisia. Muistan pari-kolmekymppisenä kovasti odottaneeni ikääntymistä ja ryppyjä.

Onkin varmasti totta, että nimenomaan naisen on vaikea olla oikean ikäinen. Tätä esitel-määni Ekbergin kahvilassa miettiessäni silmiini osui naapurin lukema Taloussanommat. Nappasin lehden myöhemmin ja siinä oli nuorille kohdistetun Trendi-lehden sivun kokoinen mainos jossa luki isolla: Nainen on aina väärän ikäinen. Ja sitten pienemmällä: Tytöt ja naiset ovat ikuisessa kierteessä. Nuorempana pitää näyttää vanhemmalta ja vanhempana nuoremmalta. Milloin nainen on oikeassa iässä? kysyy Taina West Trendin kolumnissaan.

Minua nauratti. Niinpä, hyvä kysymys. Oma ikä – onko se paras ikä? Ehkäpä jotkut teistä ovat jo päätelleet edellä sanomastani, että minun mielestäni oma ikä on ehdottomasti paras

ikä. Mutta se ei vielä riitä. Täytyy tehdä myös ympäristölle selväksi, että juuri oma ikä on paras ikä. Kannattaa elää ja taistella sen puolesta, että viihtyy niin työpaikalla kuin vapaa-aikanakin parhaiten juuri omanikäisenä. Ja että saa niin terveenä kuin sairaana parhaan kohtelun juuri omanikäisenä. Että tuntuu hyvältä elää juuri tämänikäisenä.

Ehdotankin, että me aikuiset naiset perustamme Suomeen oman etuklubin. Sen nimeksi voisi tulla 1,5 miljoonaklubi. Yksi klubin tehtävistä olisi naisten ikäsyrjinnän estäminen. Onhan meillä presidenttinäkin 60-vuotias nainen, eikä mikään huono olekaan.

ERI-ikäiset ja erinäköiset rikkautena työpaikalla

Työelämän muutos ja ulkonäkövaatimukset

“Miellyttävä ulkonäkö ei varsinaisesti ratkaise tilannetta, mutta sillä on tärkeä merkitys positiivisen vaikutelman syntymiselle” (Aholainen 2003)

Ulkonäkökriteerit ovat työelämässä kiristyneet. Yritykset käyttävät sekä aikaa että rahaa henkilöstön palkkaamiseen, rekrytointiin ja arviointiin työuran eri vaiheissa. Miltei alalla kuin alalla käytetään testejä, haastatteluja ja muita arviointimenetelmiä. Hyviä henkilöitä eli “päänahkoja” myös aktiivisesti metsästetään (ns. head hunting). Tavoitteena on saada osaavia ja taitavia työntekijöitä, mutta myös muut ominaisuudet ovat tärkeitä. Työntekijän ulkonäkö ja koko olemus luovat vaikutelman (useasti tärkeän ensivaikutelman) ihmisten välisissä kohtaamisissa, oli kyseessä rekrytointitilanne tai asiakaspalvelu- ja myyntitapahtuma.

Ulkonäkö on osa ihmisen ns. “human capitalia”, eli sitä inhimillistä pääomaa, minkä hän tuo työpaikalle mukanaan, ja jota hän työssään käyttää. Henkilöitä rekrytoitaessa painotetaan sitä, että työntekijä on yrityksen käyntikortti, jonka tulee olla linjassa yrityksen tyylin kanssa (Talouselämä 4/2004). Omaksutun tyylin perusteella yritys erottuu kilpailijoistaan.

Ulkonäön merkitys on ollut aina naisille tärkeä, mutta nykyään se on yhä tärkeämpi myös työelämään liittyvissä tilanteissa, mikä osittain johtuu työelämän muutoksista. Työ on luonteeltaan enemmän palvelua ja ihmisiin suuntautunutta. Erityisesti naisten työ on usein ihmissuhdetyötä, jossa vuorovaikutustaidot ja sosiaalinen miellyttävyys ovat tärkeitä (Kauppinen & Toivanen 2002). Myös työelämän visualisoinnin ja estetisoitumisen myötä ulkonäkövaatimukset ovat korostuneet (Aholainen 2003, Julkunen 2003).

1950- ja 1960-luvuilla ulkonäön ja kauneuden vaatimukset liittyivät erityistilanteisiin ja erityisammatteihin. Tällöin ihailtiin missejä, Armi Kuusela, näyttelijöitä ja mannekiineja. He edustivat selvästi määriteltyä ns. esiintymisammattilaisten ryhmää, jotka olivat ammattikaukottaria ja saivat toimeentulonsa kauneudestaan ja olemalla hyvännäköisiä (Wolf 1996). Tänä päivänä kauneuden ja hyvän ulkonäön vaatimus on arkipäiväistynyt ja levittäytynyt koskemaan yhä tavallisempia naisammattaita, erityisesti sellaisia ammatteja, joissa ollaan ihmisten kanssa tekemisissä.

Ammatilliset ulkonäön vaatimukset liittyivät alussa sellaisten eksoottisten ammattien edustajiin, kuten lentoemäntiin, huippusihteereihin ja suurten yritysten vastaanottoapulaisiin, joihin

vain harvoilla oli mahdollisuus päästä, ja jotka loivat mahdollisuuden matkustamiseen ja mielenkiintoisten ihmisten tapaamiseen. Näistä ammateista ulkonäkövaatimukset ovat siirtyneet muihin yleisöpalvelutehtäviin, sekä TV- ja mainonnan aloille, jotka jatkuvasti muokkaavat ja luovat uusia ulkonäköön liittyviä vaatimuksia ja mielikuvia.

Amerikkalaisen tutkijan Naomi Wolfin (1996) mukaan tänä päivänä lähes kaikki ne ammatit, joissa naiset toimivat ja etenevät, luokitellaan esiintymisammateiksi. Niissä kauneus on työn välttämätön edellytys, johon liittyy myös tietynlaisen seksuaaliväritteisen tai estetisoidun tunnelman luominen. Työn edellyttämä kauneusvaatimus vaikuttaa naiseen psykologisesti monella eri tasolla.

Raija Julkunen kuvaa kirjassaan ”Kuusi-kymmentä ja työssä” (2003) työelämän nopeita muutoksia. Palvelusektorin kasvu, uudet organisaatiotekniikat, työn asiakkaistuminen ja satsaukset yrityskulttuureihin ovat johtaneet organisaatioiden imagojen ja visuaalisten vaikutelmien korostumiseen. Uusi työn maailma on sosiaalisempi ja kommunikatiivisempi kuin koskaan. Tähän liittyvät myös pukeutumisen- ja tyylikoodit, joita ihmiset oppivat työrooleissaan lukemaan ja tulkitsemaan.

Ulkonäköä painottavassa kulttuurissa nuorekas ja puoleensavetävä ulkonäkö liitetään menestymiseen, dynaamisuuteen ja työhyvinvointiin. Ikääntymisestä voi näissä muutoksissa muodostua uudenlainen ongelma, ellei yrityskulttuuri osaa käyttää ikääntymisen vahvuuksia hyväksi. Erityisesti naiset voivat kokea muutokset uhkaavina, toimivathan he työorganisaatioissa usein ns. ”ulkonäköasemissa”, alttiina ihmisten mielipiteille ja arvioinneille (Julkunen 2003). Ulkonäön varaan rakentuva työidentiteetti on helposti haavoittuva, koska se on jatkuvasti ulkopuolisten katseiden arvioitavana.

Arviointien sukupuoliharha

“Pelkän ulkonäön perusteella ei rekrytoida ketään. Mutta jos on valittava useista yhtä hyvistä työntekijöistä, henkilökemiat ja tykkäämiset saattavat vaikuttaa.” (Talouselämä 4/2004)

Tutkimusten mukaan, joita on pääosin tehty ja julkaistu Yhdysvalloissa, kauniit ja hyvännäköiset ihmiset saavat mielenkiintoisimmat työt, parempaa palkkaa, heihin luotetaan enemmän ja heidän annetaan myös poiketa säännöistä useammin kuin vähemmän kauniiden ihmisten (Powell 1999, Pease 2003). Kauniina pidettyihin ihmisiin liitetään erilaisia positiivisia ominaisuuksia, kuten ystävällisyys, sosiaalisuus ja itsevarmuus, jotka ovat tärkeitä ominaisuuksia tämän päivän työelämässä (Aholainen 2003).

Tässä yhteydessä puhutaan ns. sukupuoli-harhasta (gender bias), joka tuo esiin ulkonäön korostuneen merkityksen naisille verrattuna miehiin. Kun tutkimuksissa on testattu ulkonäön merkitystä mies- ja naiskoehenkilöiden osalta, on ulkonäöllä yleensä naisille isompi merkitys kuin miehille. Eräässä tutkimuksessa, jossa valittiin sopivia nais- ja miesehdokkaita johtamisohjelmaan, tuloksena oli, että miesehdokkaita pidettiin parempina kuin naisehdokkaita, ja hyvännäköisiä ehdokkaita pidettiin parempina kuin ei-hyvännäköisiä. Näin vaatimattoman ulkonäön omaavia naisia ei kelpuutettu johtamisohjelmaan juuri lainkaan (Powell 1999).

Samaa asetelmaa on toistettu myös muissa tilanteissa. Esimerkiksi painon suhteen on todettu samankaltainen harha. Tutkimukset osoittavat, että työhönottotilanteessa normaalipainoisia preferoidaan ylipainoisten sijaan, mutta ylipaino ei ole yhtä negatiivisesti leimaava ominaisuus miehillä kuin naisilla (Stockdale & Crosby 2003).

Ylipainoisuuden ja vähemmän viehättävän ulkonäön on todettu vaikuttavan kielteisemmin naisten kuin miesten elämäntilanteisiin, jotka liittyvät yliopisto-opintoihin, työssäkäyntiin ja menestymiseen työssä palkkatasolla mitattuna. Nuoret ylipainoiset naiset tienasivat erään tutkimuksen mukaan 12 prosenttia vähemmän kuin normaali-painoiset naiset, mutta nuorten miesten kohdalla samaa yhteyttä ei esiintynyt (Stockdale & Crosby 2003).

Lukuisten selvitysten ja tutkimusten mukaan painon hallinta ja hoikkuuden ihannointi liittyvät enemmän naisten kuin miesten elämäntilanteisiin. Amerikkalainen kirjailija ja psykoterapeutti Kim Chern kuvaa ilmiötä käsitteellä hoikkuuden tyrannia, joka sääntelee enemmän naisten kuin miesten elämänvalintoja ja elämään tyytyväisyyttä (Johansson 2003).

On syytä kriittisesti todeta, etteivät kaikki tutkimukset tue näitä tuloksia. Myös variaatio tutkimusasetelmissa ja koehenkilöiden koostumuksessa on suuri, joten yksioikoisia johtopäätöksiä ei ole syytä tehdä. Myös kulttuurinen konteksti määrää tulosten tulkintaa ja asiayhteys.

Työhönottotutkimuksissa on selvitetty naisia miesarvioijien suhtautumista hakijan ulkonäköön ja sukupuoleen (Powell 1999, Sundvik 1998). Ei liene yllättävää, että nainen arvioi toista naista eri tavoin kuin miesarvioija. Naiset saattavat aistia herkemmin sen ulkoisen kuvan eli imagon, jota toinen nainen haluaa edustaa ja tunnistavat naisellisia ulkonäkökoodeja eri tavalla kuin miehet. Ilmiötä, jolloin nainen päätyy arvioinneissaan ja ratkaisuihinsa systemaattisesti välttämään naisehdokkaita ja suosimaan miehiä, kutsutaan ”kuningatarmehiläisoiroiksi” (Sundvik 1998). Tämä liittyy ilmiöön, jonka mukaan menestyksenkäs nainen näkee toiset naiset kilpailijoikseen ja pyrkii siksi välttelemään heitä (Kauppinen-Toropainen 1987).

Toisaalta Lilli Sundvikin tutkimusten mukaan myös miesten kohdalla voi esiintyä samanlainen harha kuin naisilla, minkä hän on nimenyt ”kuningasapinaoireeksi”. Tässä tapauksessa arviointitilanne laukaisee miehissä kilpailuvietin, jolloin miesarvioijat kokevat valintatilanteen kilpailutilanteena ja päätyvät välttelemään miesehdokkaita.

On hyvä, jos valintaprosesseihin osallistuu sekä miehiä että naisia sekä eri-ikäisiä, jotta näkökulma olisi mahdollisimman kattava ja oikeudenmukainen. Henkilöarviointiin ja -valintoihin liittyy aina myös subjektiivinen elementti, ns. harmaa vyöhyke, rationaalisen päätöksen ja objektiivisten menetelmien lisäksi. Ulkonäkökysymykset sekä muut subjektiiviset ja piilotajuntaiset ilmiöt sijoittuvat tälle harmaalle alueelle.

Ulkonäkövaatimukset: miehillä pituus, naisilla paino

”Kuusivuotias tyttö leikkii uudessa haalarissaan päiväkodin pihalla. Seuraavana päivänä hän kieltäytyy pukemasta sitä ylleen, koska muut sanoivat, että hän näyttää siinä läskiltä.” (Tarkka-Tierala 2004)

Ulkonäköön perustuva huomio alkaa jo varhain. Tutkimuksissa on todettu kauniilta ja sopusuhtaiselta näyttävän pikkulapsen saavan enemmän vanhempien ja hoitajien huomiota kuin vähemmän kauniilta näyttävän lapsen. On ehkä yllättävää, että Suomessa lapset arvioivat vanhemmiltaan saamaansa tukea ja hyväksyntää voimakkaammin ulkonäkökeskeisesti kuin muissa Pohjoismaissa. Suomessa lapsen ulkonäkö sanelee myös hänen läheisiä ihmissuhteitaan: jos olen ruma, en ole vanhempien rakkauden arvoinen (Oksanen 2004). Tyttöillä on

voimakkaammat ulkonäkövaatimukset kuin pojilla. Tyttöillä myös huoli omasta ulkonäöstä kasvaa iän myötä. Peräti 75 prosenttia 10–11-vuotiaista tytöistä näkee ulkonäössään vikoja tai pitää itseään rumana. Tyttöjen ulkonäköön liittyvät murheet ovat kasvaneet vertailtaessa tilannetta vuosien 1998 ja 2002 välillä.

Tyttöjen ulkonäköhuolet kilpistyvät lihavuuden pelkoon ja hoikkuuden ihannointiin. Ruotsalaisen tutkimuksen mukaan 22 prosenttia kaikista seitsemänvuotiaista tytöistä oli joskus laihduttanut ja 28 prosenttia haluaisi laihtua. Kuusitoistavuotiaista tytöistä peräti 66 prosenttia oli joskus laihduttanut, ja kaksi kolmannelta kertoi, että myös heidän äitinsä olivat yrittäneet pudottaa painoaan (Johansson 2003). Monien muiden selvitysten tavoin nämä tutkimukset osoittavat, että länsimaisten naisten tyytymättömyys omaan vartaloonsa on laajalle levinnyt ilmiö. Lihavuuden pelko ja kamppailu ylipainoa vastaan alkaa jo varhain ja vaatii paljon huomiota ja toimenpiteitä.

Myös miehiin on alettu kohdistaa työelämässä ulkonäkövaatimuksia, mikä liittyy erityisesti ruumiin hallintaan, kokoon ja pituuteen. Miehillä hyvä fyysinen kunto ja trimmattu ulkomuoto viestivät voimaa, vahvuutta ja kontrollia (Aholainen 2003). Miehillä hyvän ulkonäön vaatimus kohdistuu ruumiiseen ja sen hallintaan, ja on luonteeltaan ns. ”ruumistyötä” (Julkunen 2003), mutta komea ulkonäkö on myös miehille yhä tärkeämpi.

Amerikkalaisten tutkimusten mukaan hyvännäköiset ja komeat miehet tienaavat 12–14 prosenttia enemmän kuin vaatimattomamman näköiset miehet (Pease 2003). Vastaavasti London Guildhall Universityn vuonna 1999 julkaiseman tutkimuksen mukaan vaativissa tehtävissä työskentelevät komeat miehet tienasivat 13 prosenttia enemmän kuin vaatimattomamman näköiset miehet. Myös pituuden on

todettu vaikuttavan miehillä samansuuntaisesti työssä menestymiseen kuin komean ulkomuodon. Vaativissa tehtävissä pitkien miesten palkka on parempi kuin lyhyiden. (Talouselämä 4/2004.)

Tutkimusten mukaan pituus on siis sosiaalisesti suotava ominaisuus miehillä. Esimerkiksi pitkät miehet, jotka lehti-ilmoituksilla etsivät naisseuraa, saivat enemmän vastauksia kuin lyhyet miehet. Lisäksi on osoitettu, että miehen akateemisen, hierarkkisen tai poliittisen uran noustessa, hänet myös mielletään fyysisesti pidemmäksi. Myös suomalaiset tutkimukset todistavat, että miehillä pituus heijastaa valtaa ja voimaa. Miehille pituus on myönteinen ominaisuus erityisesti arvioitaessa esimiestaitoja ja johtamiskykyä (Sundvik 1998) sekä vakuuttavuutta myyntityössä (Aholainen 2003).

Tutkimuksissa on keskitytty tarkastelemaan lähinnä miesten pituutta ja sen vaikutuksia, naisten pituuden vaikutuksia on vähemmän tutkittu. Pituudella ei näytä olevan naisille samanlaista merkitystä kuin miehille. Pituus on kuitenkin osoittautunut myönteiseksi ominaisuudeksi arvioitaessa naisten esimiestaitoja ja johtamiskykyä. Naisten pituudella näyttää näin olevan merkitystä maskuliiniseksi miellettyissä elämäntilanteissa (Sundvik 1998). Vaativissa tehtävissä työskentelevien pitkien ja lyhyiden naisten palkkaero onkin samansuuntainen kuin miehillä. Sen sijaan pituudella ei ole naisille samanlaista merkitystä sukupuolisen viehättävyyden kannalta kuin miehille.

Kaunistautumistyö

”Älä vihaa minua siksi, että olen kaunis.”

L’Oreal kosmetiikkavalmistajan mainoslause

Ulkonäöllä nainen saa huomiota ja ihailua, mutta se voi myös aiheuttaa kateutta, kilpailua ja ah-

distusta. Ulkonäkövaatimukset voivat lisätä narsismia ja itsekeskeisyyttä, mikä vaikeuttaa esimerkiksi työyhteisöön sopeutumista. Naomi Wolf puhuu kirjassaan ”Kauneuden myytti” (1996) siitä, kuinka ulkonäkökulttuurista ja vallitsevasta kauneuskäsityksestä voi muodostua naisille synkkä alavire ja huonon itsetunnon puntari. Nainen kokee ulkonäöstä johtuvaa tyytymättömyyttä, jopa itseinhoa ja pelkoa vanhenemista ja kontrollin menettämistä kohtaan, jos ei koe täyttävänsä ulkoisia kauneusvaatimuksia.

Naomi Wolf osoittaa, kuinka naiset käyttävät yhä enemmän aikaa, rahaa ja energiaa kaunistautumistyöhön samaan aikaan, kun muut vaatimukset naisia kohtaan ovat kasvaneet: naisen tulee opiskella, hankkia hyvä ammatti/ura, olla rakastava puoliso/tyttöystävä ja hyvä äiti. Kaunistautumistyöstä on naisille muodostunut kolmas kompetenssialue työn ja perhe-elämän lisäksi.

Naomi Wolfin mukaan nykynaiset sijoittavat ulkomuotoonsa niin paljon aikaa, rahaa ja voimavaroja, että samanlaista panosta vaadittiin aikaisemmin vain ammattikaunottarilta, joille esiintyminen oli kokopäivätyötä. Naiset ovat ottaneet harteilleen täyspäiväisen kotiäidin, täyspäiväisen uranaisen ja täyspäiväisen kaunottaren roolit. Kasvavat vaatimukset kohdistuvat erityisesti hyvin koulutettuihin naisiin ja estävät naisten vapautumisen, eli emansipaation, kuten Naomi Wolf ilmiötä kutsuu. Ulkonäkövaatimukseista voi tulla lyömäase, joka leimaa naisen elämää eri tavoin eri ikävaiheissa.

Naisen on tärkeä näyttää hyvännäköiseltä, minkä Helen Rubinstein, kosmetologiabisneksen perusäiti on pukeutut sanoiksi. ”*Ei ole olemassa rumia naisia, ainoastaan laiskoja.*” Tämä näkemys voi johtaa yksinkertaistavaan ja jopa vahingolliseen tulkintaan: ei-kaunis nainen ei huolehdi itsestään, vaan viestii olemuk-

sellaan, ettei elämä hänen kohdallaan ole hallinnassa - näin hän ei ole luotettava myöskään työntekijänä.

Implisiittinen persoonallisuusteoria on osoittanut, että ihmiset tekevät tämäntyyppisiä yleistyksiä ihmisen ominaisuuksista ulkoisen käyttäytymisen ja ulkonaisten huomioiden pohjalta. Samalla tavoin lihavuuteen liitetään erilaisia ihmistä negatiivisesti luonnehtivia piirteitä. Lihavuutta ei nähdä pelkästään esteettisenä tai terveyshaittana, vaan myös osoituksena heikosta moraalista ja itsehillinnän puutteesta. Ylipaino ja lihavuus ovat merkkejä itsekurin puutteesta ja epäonnistumisesta. (Johansson 2003.)

Koska lihavuus nähdään itseaiheutetuksi, lihavat ihmiset nähdään laiskoiksi, heillä ei ole itsekuria, ja he ovat taipuvaisia nautinnollisuuden. Nämä luonnehdinnat ovat vähemmän mairittelevia tämän päivän hektisessä työelämässä (Stockdale & Crosby 2003). Vastavasti hoikkuutta pidetään osoituksena itsenäisyydestä, kontrollista ja menestyksestä. Hoikkuus on haluttava ominaisuus erityisesti naisille.

Aikuisiällä huoli ulkonäöstä kilpistyy ikääntymiseen ja sen mukanaan tuomiin ilmiöihin. Tutkimusten mukaan 40 ikävuotta näyttää olevan se rajapyykki, minkä jälkeen ikävieroksunta voimistuu erityisesti naisilla (Rouvinen 2003). Tähän vaikuttavat paitsi esteettiset ja visuaaliset tekijät, myös muut ikästereotypiat ja -mielikuvat. Ikääntyvät nähdään muutosvastarintaisina ja jämähtäneinä, kun taas nuoriin liitetään haluttuja työelämän ominaisuuksia uudesta tiedosta, joustavuudesta ja henkisestä ketteryydestä.

Helen Rubinsteinin lausuma voidaan pukea myös siten, ettei ole olemassa vanhoja naisia, vaan ainoastaan niitä, jotka eivät hallitse ikääntymistään ja sen tuomia effektejä (esim. rypytys). Myös ikääntymisen pitää olla hallinnassa, ja sen ympärille onkin kehittynyt kasvava ter-

veysbusiness. Naiset pyrkivät ja naisten oletetaan pyrkivän säilyttämään naisellisen ulkonäkönsä ja nuorekkaan olemuksen. Toisaalta, kuten Raija Julkunen (2003) on huomauttanut, ikä on signaali, joka näkyy meikkienkin alta, ja jonka pohjalta ihmisiä sijoitetaan ikäkategori-oihin.

Työelämässä ikäkriteerit ovat tulleet ahtaamiksi, mikä on luonut ns. ikäparadoksin: samaan aikaan kun väestö vanhenee ja työpaikoilta edellytetään suurempaa ikätoleranssia, ihanteellinen työikä määritellään yhä ahtaammin. Rekrytointitutkimusten perusteella ihanneikä on 30–40 vuotta. Brittitutkimusten mukaan vain 35–40-vuotiaat kelpaavat, alle 35-vuotiaat ovat liian nuoria ja yli 40-vuotiaat ovat liian vanhoja (CIPD 2004).

Kuitenkin Työ ja terveys 2003 -tutkimuksen mukaan valtaosa työssäolevista katsoo iän tuovan myönteisiä asioita omaan työhön; ja vain vajaa viidennes arvioi ikääntymisen tuovan melko tai erittäin paljon ongelmia. Naiset arvioivat kohtaavansa näitä ongelmia hieman miehiä useammin. Eniten iän myötä karttuvasta kokemuksesta ilmoittivat hyötyvänsä ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät (Kauppinen & Toivainen 2004).

Monimuotoistuva työelämä haasteena

“Luovuuden kannalta on keskeistä kolmen T:n olemassaolo: technology, talent and tolerance” (Richard Florida 2004)

Kun puhutaan kauneudesta, kauneusihanteista ja ikääntymisestä, keskustellaan usein myös kaavamaisuuksista ja stereotyyppioista. Ahtaat stereotyyppiat eivät edistä hyvinvointia. Työhyvinvoinnin ja tuloksellisuuden kannalta on edullista, kun työyhteisöissä on erinäköisiä, eri-ikäisiä ja eri kulttuuritaustan omaavia ihmisiä. Tiimeihin ja työryhmiin liittyvä jäsenten välinen

erilaisuus voi synnyttää positiivista jännitettä, mikä puolestaan luo uusia oivalluksia ja innovaatioita.

Kyse on moninaisuudesta ja sen johtamisesta (Diversity management), joka tekee tuloaan myös suomalaiseen työelämään. Sitä voidaan kuvata prosessina, johon liittyvät yksilöllisyyden tunnistaminen, erilaisuuden hyväksyntä, erilaisuuden sieto ja erilaisuuden kaikinpuolinen kehittäminen työelämässä. Erilaisuuden kanssa eläminen on osa terveen ja luovan työyhteisön arkea ja tuloksen tekemistä. Moninaisuus ja erilaisuus on tunnustettu tärkeäksi esim. luovuuskoulutuksessa. Se yhdistetään myös eettisiin ja yleisinhimillisiin vaatimuksiin ja sen ohella mm. asiakaskunnan moninaisuuteen ja päätöksenteon monipuolisuuteen (Kauppinen & Toivainen 2002).

Psykologisessa johtamiskirjallisuudessa (esim. Stockdale & Crosby 2003) monimuotoisuus viittaa sellaisiin inhimillisiin eroihin, jotka vaikuttavat työssä onnistumiseen, menestymiseen ja työhyvinvointiin. Näitä tunnusmerkkejä ovat mm. ikä, sukupuoli, kulttuuritausta ja perhevaihe. Moninaisuuden ilmenemismuotoina on tutkittu myös sellaisia visuaalisesti erottuvia tekijöitä kuin vammaisuus ja ulkonäkö (esim. ylipaino). Moninaisuuden johtaminen tarkoittaa sellaisia johtamisen malleja ja strategioita, jotka suunnitelmallisesti ja tavoitteellisesti parantavat erilaisten ihmisten välistä vuorovaikutusta ja vähentävät erilaisuuteen liittyviä konflikteja työyhteisössä. Monimuotoisuutta voidaan edistää myös muissa inhimillisissä yhteisöissä, kuten kouluissa, leikkipuistoissa ja urheiluseuroissa.

Työelämässä moninaisuuden edistämisestä on hyötyä paitsi työyhteisön psykososiaaliselle hyvinvoinnille, myös sen tuloksellisuudelle ja tehokkuudelle. EU:n komission teettämän selvityksen mukaan niistä yrityksistä, jotka toteutti-

vat aktiivisia monimuotoisuutta koskevia toimintatapoja, yli puolet katsoi sen vahvistavan positiivisesti kulttuuriarvoja organisaatiossa, parantavan yrityksen mainetta sekä lisäävän henkilöstön motivaatiota ja suorituskykyä.

On tärkeää että työpaikoilla ja muissakin yhteisöissä on oikeaa tietoa erilaisuudesta ja sen syistä, jotka eivät perustuu vääriin olettamuksiin, eivätkä ylläpidä negatiivisia mielikuvia ja leimoja. Psykologisessa johtamiskirjallisuudessa (Stockdale & Crosby 2003) kuvataan ns. stigma reduction -ohjelmia, jotka pyrkivät siihen, ettei negatiivisia leimoja synny eikä niitä työyhteisössä tai muussa yhteisössä sallita.

Stigmatisointi on sosiaalipsykologinen ilmiö, joka kohdistuu henkilöön tai henkilöryhmiin, jotka poikkeavat muusta yhteisöstä yleensä negatiivisesti mielletyllä tavalla. Esimerkiksi ylipaino on näkyvä asia, johon liitetään kielteisiä mielikuvia (itsehallinnan puute, mukavuudenhalu, piittaamattomuus terveydestä). Mielikuvat lihavuudesta ovat piintyneitä, vaikka on uutta tietoa sen geneettisestä puolesta, eli kaikki lihavuus ei ole itseaiheutettua. Toisaalta hoikkuutta ei tule ihannoida jäykkänä normina. Myös ikääntymiseen liittyy samankaltaista stigamatisoinnin vaaraa, mitä oikealla tiedolla voidaan vähentää. Erilaiset ikäjohtamisen ohjelmat pyrkivät suomalaisilla työpaikoilla vaikuttamaan ihmisten ikäasenteisiin ja käyttäytymiseen (Ilmarinen ym. 2003).

Organisaatiot, joissa on erilaisuutta ja joissa sitä osataan myös hyödyntää, ovat niitä, joissa on luovuutta. Tutkijat ovat osoittaneet, että

luovuuden kannalta on keskeistä kolmen T:n olemassaolo: *technology, talent and tolerance*”, eli suomeksi ilmaistuna: hyvät puitteet, korkea osaaminen ja terve erilaisuuden sietokyky.

KIRJALLISUUS

- Aholainen, J. Organizational Identity and Work Dress. Social psychological studies 10. Helsingin yliopisto 2003.
- Florida, F. The rise of the creative class. Basic Books 2004.
- Ilmarinen, J. ym. Ikäjohtamista kehittämään -työkirja Työterveyslaitos 2003.
- Johansson, A. Norsu nailoneissa -naisudesta, ruumiista ja nälästä. Like 2003.
- Julkunen, R. Kuusikymmentä ja työssä. SoPhi, Jyväskylä yliopisto 2003.
- Kauppinen-Toropainen, K. Ainokaiset työyhteisössä. Työ ja ihminen -aikakauskirja. Lisänumero 1/1987.
- Kauppinen, K. & Toivanen, M. Tasa-arvo tavoitteena, perustana erilaisuus ja monimuotoisuus. Toim. K. Lindström ja A. Leppänen: Työyhteisön terveys ja hyvinvointi. Työterveyslaitos 2002, 256-278.
- Kauppinen, K. & Toivanen, M. Tasa-arvo työssä. Toim. H. Piirainen ym.: Työ ja terveys - haastattelututkimus 2003. Taulukkoraportti 2003, 28-29.
- Oksanen, A. Ulkonäkökeskeinen kulttuuri vaurioittaa lasta jo varhain. Helsingin Sanomat 2.2.2004 (vieraskynä).
- Pease, A. & B. Why men lie and women cry. Manjul Publishing House 2003.
- Powell, G.N. Handbook of Gender & Work. Sage Publications 1999.
- Rouvinen, M. Elämää pankkityön jälkeen. Tampere University Press. 2003.
- Stockdale, M. & Crosby F.J. The Psychology and Management of Workplace Diversity. Blackwell Publishing 2004.
- Sundvik, L. Organisaatiossa tehtyjen suoritusarviointien luotettavuustekijät. Psykologitoimisto Cresco Oy 1998.
- Talouselämä 4/2004: Komeat ja kauniit tienaavat enemmän.
- Tarkak-Tierala, H. Elämä ja terveys/Helsingin Sanomat 17.5.2004.
- The CIPID -report (The Chartered Institute of Personnel and Development) January 2004.
- Wolf, N. Kauneuden myytti - Kuinka mielikuvilla hallitaan naista. Kirjayhtymä 1996.

LIHAVAT NAISET TYÖELÄMÄSSÄ

*“ Suvin ja syksyin keikkuu hän
ahkerasti kantoisilla ahoilla,
mansikka- ja puolukkain
tyyräillä, keikkuu ja hikoilee
tyttärensä Venlan kanssa.
Kauniiksi kutsuttiin neitoa.
Hänen hiuksensa olivat
ruosteekarvaiset, katsanto
viekas ja terävä, suu sulava,
ehkä melkein liian leveä.
Varreltaan hän oli lyhyt, mutta
harteava ja palleroinen, ja
vahvaksi sanottiin häntä myös.”
(Aleksis Kivi (1870): Seitsemän
veljestä, toinen luku.)*

Tämä kuvaus seitsemän veljesten kosinnan kohteesta, kauniiksi kutsutusta Männistön Venlasta, kertoo tytön olevan lyhyt, harteava, palleroinen ja vahva. Tyttö on ilmeisesti myös nk. hyvä työhminen eli taitava ruoanhankinnassa koska hikoilee marjametsässä äitinsä kanssa. Teksti heijastaa aikansa ihanteita. Agraarioloissa arvostettiin tukevaa, maataloustöissä funktionaalista vartaloa (Karvonen 1989). Kuvatut ominaisuudet eivät enää vastaa nykyajan käsityksiä kauniista naisesta eikä työelämän tarpeista.

Ihanteet muuttuvat ajan myötä. Käsityksemme tavoiteltavasti ulkomuodosta ja ihanteellisesta kehon koosta on kulttuurin ja ympäristön

muovaama. Yhteiskunnissa joissa ruokaa on ollut niukalti ja sen hankkimiseksi on joutunut tekemään paljon työtä, on pyöreys ja ylipaino ollut yleensä tavoiteltavaa ja arvostettua (Sarlio-Lähteenkorva 1998). Suurin osa alkuperäiskansoista on pitänyt naisten lievää ylipainoa haluttuna ominaisuutena. Länsi-Afrikassa eliitin tytöt ovat jopa asuneet ennen avioliittoa erityisissä lihotusmajoissa. Naisen lihavuus on yhdistetty moniin positiivisiin asioihin: hedelmällisyyteen, äitiyteen, seksuaalisuuteen ja valtaan. (Brown & Konner 1987).

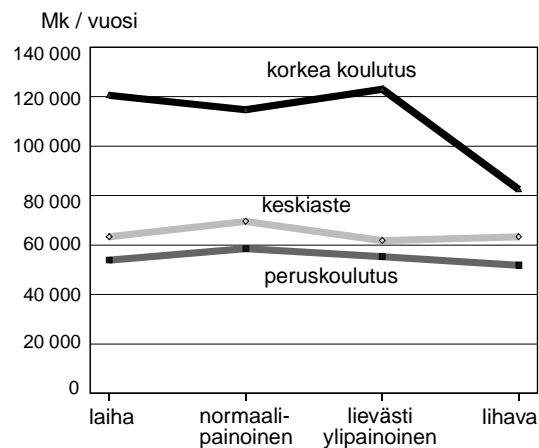
Lihavuus oli aikaisemmin harvinaista. Työ oli useammin fyysisesti raskasta ja vain harvalla oli mahdollisuutta syödä niin runsaasti, että pystyi kasvattamaan runsaasti rasvakudosta. Myös Suomessa esiteollinen kansankulttuuri on ollut äärimmäisen niukkuuden sävyttämää (Karvonen 1989). On arvioitu, että vielä 1920- ja 1930-luvuilla palkkatyössä olevista naisista joka viidennellä tulot olivat niin pienet, että he eivät pystyneet ostamaan omalla palkallaan itselleen edes ylipäättään riittävästi ruokaa. Noin viidesosa vähävaraisista perheistä oli arvioin mukaan aliravittuja. Energian saanti oli erityisen niukkaa keväisin, jolloin peräti 71% tutkituista vähävaraisista perheistä sai energiaa vähemmän kuin olisi tarvinnut (Kansanravitsemuskomitea 1940).

Lihavuus yleistä alemmissa sosiaaliryhmissä – ongelmia enemmän ylemissä?

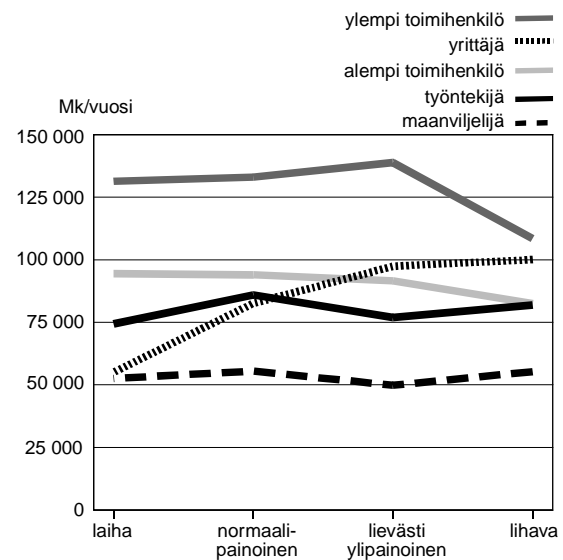
Nykyään työn fyysinen kuormittavuus on pieni ja runsasenergistä ruokaa on lähes kaikilla mahdollisuus syödä yli energiantarpeensa. Suurin osa väestöstä painaa suositustasoa enemmän ja joka viides suomalainen aikuinen on selvästi lihava eli heidän painoindeksinsä on vähintään 30 kg/m². Lihavuus ei kuitenkaan jakaudu väestössä tasaisesti. Koulutus tai paremminkin sen puute on vahvasti yhteydessä lihavuuteen, etenkin naisilla. Miehillä koulutusryhmien väliset erot ovat pieniä (Lahti-Koski 2002). Ammattiryhmistä hoikimpia ovat ylempät toimihenkilöt, lihavuus taas on yleisintä maanviljelijöillä sekä yrittäjämiehillä ja ammattitaidottomiin työntekijöihin kuuluvilla naisilla (Rahkonen ym. 1997). Lihavuus on naisilla myös yhteydessä pitkäaikaistyöttömyyteen (Sarlio-Lähteenkorva & Lahelma 1999).

Koska koulutetuilla naisilla lihavuus on harvinaisempaa, siihen saatetaan suhtautua negatiivisemmin kuin alemmissa sosiaaliryhmissä. Aikaisemmat tutkimukset viittaavat siihen, että paineet hoikkuuteen ja painonhallintaan ovat suurimmat ylemissä sosiaaliryhmissä (Wardle

KUVIO 1. Naisten ikävakioidut vuositulot (mk) painoryhmittäin eri koulutustasoilla

KUVIO 2. Ikä- ja koulutusvakioidut vuositulot (mk) painoryhmittäin eri ammattiryhmissä.

& Griffith 2001, Wolf 1990, Laren & Kuh 2004). Sosioekonomisia eroja lihavuuteen liittyvissä asenteissa on löydetty lapsilta (Wardle ym. 1995).

Ylipainoisuus ja lihavuus ennustaa nuorilla naisilla tehtyjen tutkimusten mukaan myös pienempää tulotasoa tulevaisuudessa (Gortmaker ym. 1993, Sargeant & Blanchflower 1994). Lihavuuden yhteyksiä tulotasoon eri sosiaaliryhmien sisällä on Suomessa (Sarlio-Lähteenkorva ym. 2004) selvitetty Tilastokeskuksen keräämässä Elinolot 1994 –aineistossa, josta saatiin edustava otos suomalaisesta työssäkäyvistä aikuisväestöstä. Tutkimus paljastaa, että lihavat korkeasti koulutetut naiset ansaitsevat keskimäärin 30% vähemmän kuin hoikat naiset (Kuvio 1).

Tuloero hoikkien hyväksi löytyi myös toimihenkilöiden kohdalla, erityisesti ylempien toimihenkilöiden kohdalla. Yrittäjänä toimivilla naisilla painoryhmän yhteys tulotasoon näyttää poikkeavan muista ammattiryhmistä: lihavat ansaitsevat enemmän kuin muut (Kuvio 2).

Yllämainittu Tilastokeskuksen aineiston perusteella ei valitettavasti pystytä analysoimaan

tuloerojen tai painoerojen taustalla olevia tekijöitä ja mahdollisia syy-seuraus –suhteita. Tutkijat kuitenkin epäilevät, että ylemmissä sosiaaliryhmissä lihavat naiset valikoituvat matalapalkkaisempiin tehtäviin (Sarlio-Lähteenkorva ym. 2004).

Syrjitäänkö lihavia naisia työelämässä?

Lihavuuteen suhtaudutaan nyky-yhteiskunnassa negatiivisesti ja lihaviin kohdistuvaa syrjintää on raportoitu monilla elämänoilla (Puhl & Brownell 2001). Toisaalta syrjintä on arka aihe ja lihaviin naisiin mahdollisesti kohdistuvasta syrjinnästä työelämässä on vaikea saada luotettavaa tutkimustietoa.

Epäsuoraa tutkimusnäyttöä mahdollisesta syrjinnästä on saatu esimerkiksi simuloituista työhaastatteluista (Klesger ym. 1990, Pingitore ym. 1994), jossa eri kokoiset hakijat on laitettu hakemaan työpaikkaa samanlaisilla hakupapereilla. Nämä tutkimukset osoittavat, että työnantajat palkkaavat mieluummin sen hoidemman naisen. Erityisesti ne työhön ottajat, joiden omassa minäkuvassa keho oli tärkeä, palkkasivat muita harvemmin ylipainoisia hakijoita (Pingitore ym. 1994).

”Oopperatalon pitäisi etukäteen selvittää, että tukeva laulaja ja solakkuutta arvostava ohjaaja eivät osu samaan produktioon. Deborah Voigt on loistava laulaja, joka yrittää varmasti pitää kilonsa kurissa. Hän ei ansaitse tällaista” (Renata Scotto paheksuu, että Lontoon Royal Opera House eväsi tähtisopraano Vogtin sovittun roolin lihomisen vuoksi, Helsingin Sanomat 26.3.2004, s C11.)

KIRJALLISUUS

- Brown, P.J., Konner, M. Anthropological perspective on obesity. Teoksessa: Wurtman RJ, Wurtman JJ (toim.). Human Obesity. s.29-26. New York 1987.
- Gortmaker, S.L., Must, A., Perrin, J.M., Sobol, A.M., Dietz, W.H. Social and economic consequences of overweight in adolescence and young adulthood. *N Eng J Med* 1993;329:1008-1012.
- Kansanravitsemuskomitea. Tutkimuksia kansanravitsemustilan parantamiseksi, komiteamietintö 5, Helsinki 1940.
- Karvonen, E. Julkisivulla viestimisen merkitysoppia. Miksi iso herra ei enää saa olla lihava? Tiedotustutkimus 1989, s.66-77.
- Klesges, R.C., Klem, M.L., Hanson, C.L., et al. The effects of applicant's health status and qualifications on simulated hiring decisions. *Int J Obes* 1990;14:527-535.
- Lahti-Koski, M.-L. Miehet lihavampia kuin koskaan, naistenkin vyötärölihavuus yleisty. *Suomen Lääkärilehti* 2002;57:1142-1143.
- McLaren, L., Kuh, D. Women's body dissatisfaction, social class, and social mobility. *Soc Sci Med* 2004;58:1575-1586.
- Pingitore, R., Dugoni, B.L., Tindale, R.S., Spring, B. Bias against overweight job applicants in a simulated employment interview. *J Appl Psychol* 1994;79:909-917.
- Puhl, R., Brownell, K.D. Bias, discrimination, and obesity. *Obes Res*.2001;9:788-805, 2001.
- Rahkonen, O., Lundberg, O., Lahelma, E. Painoindeksi ja sosiaalinen asema Suomessa ja Ruotsissa. *Suomen Lääkärilehti* 1997;51:1807-1815.
- Sarlio-Lähteenkorva, S. Hur ser samhället på den fete? Kapitel 5.2. s.221-226. Teoksessa: *Fetma/fedme - en nordisk lärobok* (toim.) Andersen T, Rissanen A, Rössner S. Lund: Studentlitteratur, 1998.
- Sarlio-Lähteenkorva, S., Lahelma, E. The association of body mass index with social and economic disadvantage in women and men. *Int J Epidemiol.* 1999;28:445-449.
- Sarlio-Lähteenkorva, S., Silventoinen, K., Lahelma, E. Relative weight and income at different levels of socioeconomic status. *Am J Public Health.* 2004;94: 468-472.
- Sargent, J.D., Blanchflower, D.G. Obesity and stature in adolescence and earnings in young adulthood. Analysis of a British birth cohort. *Arch Pediatr Adolesc Med.* 1994;148:681-687.
- Wardle, J., Griffith, J. Socioeconomic status and weight control practices in British adults. *J Epidemiol Comm Health* 2001;55:185-190.
- Wardle, J., Volz, C., Golding, C. Social variation in attitudes to obesity in children. *Int J Obes.* 1995;19:562-569.
- Wolf, N. The beauty myth. London: Vintage; 1990.

”MIKÄÄN EI OLE RUMEMPAA KUIN KAUNIS MIES?!” –

Miten lisääntyvät ulkonäkövaatimukset vaikuttavat miesten terveyteen ja miehisyyteen?

Aluksi

Nuorena usein kuulemani suomalainen sanonta ”mikään ei ole rumempaa kuin kaunis mies”, ei tunnu enää pitävän paikkansa, kun nykyään katsoo julkisuuden miehiä. Näyttelijät, rokkarit, urheilijat ja muut julkkikset koreilevat vaatteilla, koruilla, kampauksilla ja harjoitetuilla var-taloillaan. Samaan aikaan tutkimukset kertovat huolestuttavaa kieltään siitä, että suomalaiset – ja laajemminkin länsimaissa asuvat – miehet li-hovot vaarallisesti. Nuorten miesten ylipainoi-suus lisääntyy kaiken lisäksi enemmän kuin van-hempien miesten. Hoikista ja hyväkuntoisista idoleista huolimatta miehet tekevät itsestään systemaattisesti lihavia. Miten tämä on selitet-tävissä?

Kulttuuriteollisuuden rakentamien mallien ja empiiristen terveystilastojen välissä tuntuu ole-van kartoittamaton alue, joka kaipaa tutkimus-matkailijoita. Yritän tällä kirjoitusmatkallani käänellä ongelmaa sellaisiin kulmiin, joista asia voisi näyttäytyä ymmärrettävämmältä. Teen pie-niä ekskursseja tähän kokonaisuuteen, jossa yhtenä kulmana ovat tiedot miesten ylipainosta ja terveysongelmista, toisena kulmana käsityk-seni (suomalaisista) miehistä ja miehisyyksistä ja kolmantena kulmana teoreettinen käsitys sii-tä, mihin asioihin katse tulisi kiinnittää, jotta

ilmiötä voisi ymmärtää nykyistä paremmin. Läh-tökohtahan tässä tarkastelussa siis on se, että miesten ulkonäköön on alettu kiinnittää lisään-tyvää huomiota.

Ruumis, miesten tärkeät yhteisöt ja kulttuuriset tarinat

Teoreettinen väitteeni on, että miesten käyttäy-tymistä ei voi ymmärtää ellei tunne miesten ruu-miillisia kokemuksia ja niiden kautta rakentu-neita merkityksiä, jotka vaikuttavat miesten identiteettiin¹. Tätä intiimiä ja merkitysrakasta tutkimusalueetta ei kovin paljon käsitellä julki-suudessa tai terveysvalistuksessa. Sen sijaan kulttuuriteollisuuden tuotteista on nykyään yhä enemmän tietoa ja tutkimusta löydettävissä. Kulttuuriteollisuuden mallien suorasta välittymi-sestä yksilöiden toimintaan ja elämäntapoihin on kuitenkin aika vähän vakuuttavia todisteita, vaikka välillistä vaikutusta ei voikaan kukaan kieltää. Lähiyhteisöjen ja alakulttuurien merki-tyksestä elämäntapavalintoihin taas on runsaasti tutkimusta eri tieteenaloilta. Jälkitekollisessa kult-tuurissa individuaatio eli yksilöllistyminen on li-sääntynyt ja varsinkin elämän mediavälitteisyys on runsasta. Tällöin voimme ajatella, että yh-teisöjen merkitys on rapautumassa ja niiden paikan ottavat mikro-makrotason eli ruumiil-

listen kokemusten ja jopa globaalien merkitys-tuotannon väliset tihtyvät suhteet. Toisin sanoen: oma kokemus peilautuisi yhä enenevässä määrin suhteessa elokuvista, musiikkivideoista, eurosportista tms. löydettyihin miesrepresentaatioihin.

Tämäkin kuva on harhainen, koska tuo edellä kuvattu voi koskea eniten nuoria ja nuoria aikuisia, joille mediavälitteisyys ”sopii” parhaiten. Vanhemmissa ikäluokissa ”tärkeät toiset” ovat edelleen merkittävässä vaikuttaja- asemassa. Ja nuorten ikäluokissakin median mieskuvat välittyvät parhaiten niihin sopivien hyvin-kin tiiviiden alakulttuurien välityksellä eikä pelkästään median välityksellä. Ymmärtääksenne miesten ulkonäön ja terveyden mahdollisia yhteyksiä täytyy nämä kolme tarkastelutasoa pitää jatkuvasti yhdessä eikä kannata pitäytyä esimerkiksi miesten ja terveyden mediatarkastelussa tai vastaavasti vain sukupuolikulttuureille sokeissa miesten empiirisissä terveyskäyttämistutkimuksissa. Kun näiden kolmen tason – mikro-midi-makro – välillä ei ole selvää kausaalisuussuhdetta olemassa, on tulkinnoissa pyrittävä paikantamaan sitä, miten kukin taso on kussakin tapauksessa suhteessa toisiinsa. Miten siis omat ruumiilliset kokemukset, alakulttuurin tavat ja asenteet sekä kulttuuriteollisuuden mallit aktualisoituvat miesten elämäntapa- tai -tyyliratkaisuiksi. Minulla ei ole suoranaista tähän aiheeseen soveltuvaa aineistoa käytössäni, joten joudun rakentamaan aiemmista tutkimuksistani ja muiden tutkimuksista tulintoja, joissa nämä kolme tasoa tulevat ymmärteiksi.

Miesten – ja mieskulttuurin – historiallisesti muuttunut suhde ulkonäköön

Kaunis mies oli siis vielä nuoruudessani 1970-luvulla ”ruma” – ainakin konservatiivisen histo-

rianopettajani mielestä. Luulen, että käsitykseen liittyi piiloista homofobiaa, naismaisuu- den pelkoa tai ainakin heteroseksuaalisuutta tukevaa sävyä. Isäni nuoruudessa 1930- ja 40-luvuilla miehen – ja myös naisen – laihius oli sekin negatiivisesti leimaava merkki. Laihius kertoi yhteiskunnallisesta huono-osaisuudesta, mahdollisesti sairauksista ja samalla se merkitsi kyvyttömyyttä ”miesten töihin” – appiukkoni hokee vieläkin usein lapsuudessaan 1930-luvun pulaajalla oppimaansa sanontaa: ”Köyhtyä saa, muttei laihtua!”. Muistan toki vielä 1960-luvun lopulta, kun isäni ja kummisetäni kehuivat kilvan omaa ”riskiyttään” eli keski-ikässä lisääntyntä elopainoaan. Se oli juuri ennen nykyisenkaltaisen terveysvalistuksen aikakauden alkua. Miehin voima on fysiikan lakienkin mukaan paino-voimaa ja ruumiillisen työn tekijät tarvitsivat lihasmassaa jaksakseen puurtaa metsissä ja rakennuksilla. Kauneus ja sirous oli siis myös funktionaaliselta kannalta katsottuna epäkelvon merkki.

Suomen kaltaisessa myöhään kaupungistuneessa ja myöhään keskiluokkaistuneessa kulttuurissa maalainen ja työväenluokkainen miehisyys – myös suhteessa ulkonäköön – on ollut vallitseva pidempään kuin monissa muissa maissa. Keskiluokkaisissa ammateissa, kuten opettajina ja virkamiehinä toimivat, yksityisyrittäjät ja palveluammattien harjoittajat ovat kautta aikain ymmärtäneet ulkonäön merkityksen eri tavoin kuin suorittavassa, ruumiillisessa työssä toimivat miehet. Suomessa nopea keskiluokkaistuminen ei ole vielä synnyttänyt kovin syvää keskiluokkaisen miehen ruumissuhdetta. Voimaa ja kestävyyttä arvostetaan vieläkin enemmän kuin lihaskoordinaatiota ja taitavuutta, mikä näkyy vaikkapa palloilulajien kansainvälisesti huonossa menestyksessä – jopa niiden harjoittelussa, jossa on korostunut voima

ja kestävyys naisellisiksi koettujen notkeuden rytmiikan tai ekspressiivisyyden sijasta.

Jälkiteollisessa yhteiskunnassa ja kulttuuris-
sa miehisyydestä ei voi puhua yhtä yleistävällä
tasolla kuin muutama vuosikymmen sitten. Se
ei tarkoita sitä, etteikö perinteisiä miehisyyssä-
sityksiä edelleenkin olisi olemassa, mutta nii-
den vaikutus on heikentynyt ainakin eriytyneis-
sä alakulttuureissa, kuten nuorisokulttuurin eri
ryhmissä (taide, teatteri, musiikki), urheilukult-
tuurissa (lumilautailijat, skeittarit, katukoriksen
pelaajat) tai homoseksuaalien alakulttuureissa.
Maailman seksikkäin mies, ja ”vuoden karju”²,
HIM-yhtyeen solisti Ville Valo tykkää murtsi-
kasta, Tapio Rautavaarasta ja suomalaisesta
melankoliasta. Kun itse näin Ville Valon Tallin-
nan lautan liukuportaissa muutama vuosi sitten,
niin ajattelin, että siinäpä kaunis – tyttö vai poi-
ka? Ihan varma en ollut Valon sukupuolesta –
ja tunnustan näin myös tippuneeni nuorisokult-
tuurin kyydistä – ennen kuin nuorempi ystäväni
minua asiassa valotti. ”Olisit pyytänyt nimma-
ria!” Joka tapauksessa Valon minusta hyvin fe-
miniininen postmodernin miehen olemus yhdis-
tyy hänen omissa mieltymyksissään perinteiseen
suomalaiseen miehisyyteen hiihtoineen ja mel-
lankolioineen. Jotain uutta ja samalla hyvin van-
haa on siis miehisyydessä kerrostuneesti mu-
kana. Muutos oli kyllä siinä mielessä tapahtu-
nut miessukupolven välillä, että vaikka olin epä-
varma Valon sukupuolesta, niin en opettajani
tavoin kuitenkaan ajatellut, että kaunis poika
on yhtä kuin ruma mies!

Hyväksyttävän miehisen ulkonäön rajat ovat
siis laventuneet ainakin naisellisempaan ja korei-
levampaan suuntaan, mutta kovin varma ei voi
olla siitä, että miesten asenteet olisivat muuttu-
neet naisellisemmiksi. Pikemminkin näyttäisi sil-
tä, että miehiset suorittamisen ja pärjäämisen
asenteet ja arvot ovat saaneet valtaansa myös
nuoret naiset. Miehen muuttuminen katseen koh-

teeksi ei ehkä olekaan muuttanut miestä objek-
tiksi, vaan mies on aktiivinen toimija myös ob-
jektina. Sama kehitys lienee luettavissa myös
naisten kulttuurissa; ainakin kulttuuriteollisuus
tuottaa naistyyppettä, joissa yhdistyy silmänilo ja
toimijuus – leikki subjekti-objekti –suhteella ti-
lanteesta riippuen tuntuu olevan näiden allym-
bealhahmojen sanoma. Olen lukevinani saman-
laista androgynistymiskehitystä myös julkisuu-
den mieshahmoista. Tarvittaessa pehmo muut-
tuu kovikseksi.

Empiirinen maailma ei kuitenkaan niele nä-
kyvää miestyyppeä kakistelematta. Sirpa Sar-
lio-Lähteenkorvan uudessa tutkimuksessa (ks.
myös artikkeli tässä teoksessa), josta olen kuul-
lut vain etukäteistietoja, on edelleen vanha ten-
denssi näkyvissä. Laihat miehet ansaitsevat vä-
hemmän palkkaa kuin riskit miehet. Kun lisäksi
tiedetään, että johtotehtäviin palkataan selvästi
useammin pitkiä kuin lyhyitä miehiä, niin pienten
ja laihojen miesten maailma näyttää edelleen syn-
kältä – onko ostareiden jengeissä tosiaankin
enemmän laihoja ja pieniä miehiä? Perinteinen
maskuliinisuus siis jyllää edelleen ainakin työikäi-
sessä väestössä, tai ehkä vielä tarkemmin sen
vanhemmissa sukupolvissa, joihin hyväpalkkai-
simmat tällä hetkellä kuuluvat. Sukupolvi lienee-
kin yksi selkeä erottelija tässä suhteessa. Tätä
todistaisi sekin, että ”raavas mies”, jolla on lihaa
ja riittävä määrä rasvaakin sisältävää elopainoa,
ei enää ole in – nuoriso on nykyään aika armo-
tontakin vähänkin ylipainoisten suhteen, kuten
olen lapsiltani kuullut.

Työmiehen ”habituksen” aliarvostaminen
näkyi myös nuorten miesten koulutusvalinnois-
sa. Kunnan käsityöläisammatteihin on nykyään
vaikea rekrytoida nuoria miehiä, vaikka hyvin
palkattua, melko itsenäistä työtä olisi tarjolla.
Duunari ei ole mediaseksikäs. Luulen, että kyse
on myös ulkonäköön liittyvistä käsityksistä,
koska nuoret miehet eivät hakeudu työläisam-

Taulukko: Nykymiehen elämän preferenssejä¹

NYKYMIES / PREFERENSSIT ELÄMÄSSÄ	POIKAMIES	PARISUHDEMIES	TYÖMIES	ISÄMIES
KENELLE ELÄÄ?	ITSELLE	NAISILLE	MIEHILLE	LAPSILLE
MILLE ELÄÄ?	HARRASTUKSILLE	SUHTEELLE	TYÖLLE	KODILLE
MIKSI ELÄÄ?	NAUTINNOLLE	RAKKAUDELLE	MENESTYKSELLE	VASTUULLE
+++ TRENDI	FYYSISYYS	JOUSTAVUUS	VARALLISUUS	LÄHEISYYS
--- TRENDI	HENKISYYS	USKOLLISUUS	KUNNOLLISUUS	JÄMÄKKYYS

1 Tiihonen, Arto (2001): Minkälainen mies isä on? Teoksessa Löytöretki isyyteen, Helsinki, MLL.

matteihin, vaikka alan koulutus voisi olla heille sopivampi kuin liian teoreettiseksi väitetty lukio. Mutta tärkeämpi selittäjä voi olla vaikka pa segregoituneissa koulutus- ja työmarkkinoisamme – pojat eivät ehkä halua valita koulutusaloja, joissa on vain poikia. Mediassahan duunarityypit nimittäin ovat vielä aika hyvin esillä sekä elokuvissa että mainoksissa. Tosin hyvin erityyppisinä kuin poikien ehkä tuntemat konkreetit työläismiehet. Nykyajan ruumiillisen työn tekijä onkin ammattiuurheilija, joka taas on mediassa ulkonäkönsäkin vuoksi edukseen. Urheilijan identiteetti voikin tuntua nuoresta hyvältä sekoitukselta uutta ja vanhaa miehisyyttä – ulkonäköä ja suorittamista oikeassa suhteessa. Upeavartaloinen, mahdollisesti niukkaakin leipää ansaitseva, urheilija on luultavammin nuorten mielestä atraktiivisempi hahmo kuin hyvää liksaa nostava, mutta oletuksen mukaan vähemmän kaunis, putkimies.

Tuntuu siis siltä, että ristiriita kulttuuriteollisuuden suosimien miesten ulkonäkökriteerien ja esimerkiksi terveys- tai ylipainotilastojen kanssa tuntuu ilmeiseltä. Kulttuuriteollisuuden tuotteet ovat jopa liian laihoja ja liian lihaksikkaita eri alojen julkikkaita, mutta empiria osoittaa huolestuttavasti sen, että tavalliset miehet lihovat eivätkä vielääkään huolehdi terveydestään tarpeeksi hyvin, vaikka tietoa pitäisi olla

riittävästi. Ulkonäön, terveyden ja miehisyyden suhdetta onkin tarkasteltava huolellisemmin kuin vain kulttuurista löytyvien miehisyytarinoiden ja miehistä tuotetun empirisen tilastotiedon avulla.

Miesten elämän preferenssit – mahdollisuudet ja velvollisuudet

Yritän nyt paneutua midi-tasolle eli yksilöllisten kokemusten ja kulttuurin miehisyytarinoiden väliin. Kuvion tarkoituksena on helpottaa ymmärrystä siitä, miten erisuuntaiset mahdollisuudet ovat läsnä miesten arkipäivässä. Valinnat neljän miehisyysskategorian välillä ovat yhtä aikaa sekä tietoisia arvovalintoja että konkreettisia ja tiedostamattomia arkipäivän valintoja. Jotkut miehet pystyvät asettamaan elämässään ensimmäiselle sijalle työn tai vaikkapa isyyden, mutta yhä suurempi osa miehistä ei voi tai ei edes uskalla tehdä tietoista arvovalintaa, joka sulkisi kiinni jonkun muun noista mahdollisuuksista.

Poika-mies -miehisyydessä terveys asetuu joko elämän keskiöön, jos poikamiesjoukon alakulttuurin harrastus on urheilussa, tai yhtä hyvin erittäin kauas terveellisyydestä, jos harrastus liittyy passivoiviin harrasteisiin. Myös monet urheiluharrastukset voivat pitää siipien

suojassaan epäterveellisiä elämäntapoja. Ulkonäkö on joissakin liikuntalajeissa tärkeä ja arvostettu asia, ei kuitenkaan lähellekään kaidissa.

Parisuhde-miehisydessä ulkonäköasiat voivat olla hyvinkin keskeisiä – romanttiseen ja seksuaaliseen suhteeseen orientoituneen ihmisen elämäntapaan kuuluu usein itsestään huolehtimisesta, ulkonäöstään ja terveydestään huolehtimisesta. Kulttuurissa, jossa av(i)erot ovat yleisiä, on miestenkin syytä pitää huolta ”vaihtoarvostaan”, joten ulkonäöstä huolehtiminen voi korostua. Aina hyvä ulkonäkö ei kuitenkaan korreloi terveellisyden kanssa.

Työ-mies on perinteisesti ollut terveyden suhteen murheenkryyni – itsestään huolehtimiselle ei jää aikaa eikä energiaa. Työ myös usein kohdistaa ajatukset johonkin objektiin, jota työstetään eikä kiinnostus omaan itseen ole keskeistä. Kuitenkin on niin, että korkeasti koulutetut, vaativissa työtehtävissä olevat miehet elävät kaikkein pisimpään ja kaikkein terveimpinä. Työ sinänsä ei siis ole epäterveellistä – terveellisyys on kiinni työn määrästä ja laadusta sekä muista elämäntavoista. Ulkonäöllä alkaa olla merkitystä ainakin julkisissa ja ihmishuuhdeammateissa, joten se tukee ulkonäön ja terveellisyden myönteistä suhdetta.

Isä-miehisydessä on elementtejä, jotka tukevat sekä fyysisistä että henkistä hyvinvointia, mutta vaarana on myös miehen passivoituminen oman ruumiin kuntosuhteen, kun isämiesten aika menee lasten ja perheen tarpeiden tyydyttämiseen. Oma itse voi jäädä vähemmälle huomiolle. Ulkonäkö ei liene kovin merkittävä vaikuttaja perhekeskeisille isä-miehille.

Yhteiskunnan tarjoamat mahdollisuudet ja velvollisuudet vetävät siis nekin miestä terveyden ja ulkonäön suhteen erilaisiin suuntiin. Ongelma miehen kannalta on se, että häneltä vaaditaan yhtä aikaa sekä erikoistumista eli ole-

mista erittäin hyvä jollakin elämän alueella, kuten työssä tai harrastuksissa, mutta samaan aikaan hänen täytyisi myös täyttää paikkansa niin työssä, kotona, harrastuksissa kuin miesvertaisryhmien ja naistenkin piireissä. Tasapainoilu elämän kokonaisuuden ja erikoistumisen vaateiden kanssa on se nykyajan dilemma, joka tekee miehenkin elämästä – naisen elämähän on ollut kaksoiskompetenssivaatimusten sävyttämää jo pitkään – monimutkaisen vyyhdin, jonka selvittämiseksi miehestäkin pitäisi tulla kodin ja oman elämänsä toimitusjohtaja.

Ulkonäkö, miehisyys ja terveys asettuvat nyt paremmin ymmärrettävään kehykseen; kyse ei ole vain perinteisen miehyyden ja uuden miehyyden dualistisesta kamppailusta, vaan monimutkaisemmasta kokonaisuudesta, jonka rakentumisen ehdot ovat hyvinkin konkreettisesti kiinni tässä päivässä. Silti hämärää on se, miksi jotkut miehet pystyvät ja osaavat valita terveellisen vaihtoehdon ja jotkut eivät. Alustavasti voitaneen kuitenkin jo todeta, että miesten lisääntyneet ulkonäkövaatimukset eivät tuota yksiselitteisesti pelkästään terveellisiä elämäntapavalintoja, vaan suhde on monimutkaisempi ja se riippuu miesten elämän asettamista preferensseistä ja ihan arkipäivän valinnoistakin.

Ulkonäkö ja terveys miehisinä kokemuksina

Olen nyt kerinyt miehen ulkonäkö- ja terveyskysymystä auki ulkoapäin kulttuurin, yhteiskunnan ja miehisyksien muuttumisesta käsin, mutta pohtimatta on vielä jäänyt teoreettisen lähtökohtani mikrotaso – miten mies kokee ruumiillisuutensa?

Seuraavassa kuvailen lyhyesti nuorilta (20–30-vuotiailta), liikunnallisilta miehiltä keräämieni heille tärkeiden ruumiin kokemusten kirjoja³.

Nämä tarinat jaoin viiteen eri luokkaan sen mukaan, mikä niissä mielestäni oli se tärkein asia ajatellen heidän omaa identiteetin kehitystään. Miehillä, tai pojilla, merkittävät ruumiin kokemukset näyttivät kiinnittyvän erilaisiin initioitumisiin (vihkiytymisiin), joissa he oppivat jotakin uutta omasta miehen identiteetistään. Nimesin – ja tulkitsen tässä lyhyesti – ne seuraavasti:

• **siirtymät**

- ruumiillinen kokemus, jossa siirrytään lapsuudesta urheilun maailmaan, nuorten urheilijoiden joukkoon (oman itsen tunnistaminen)

• **selviytymiset**

- ruumiillinen kokemus kestävyyttä ja/tai tahdon voimaa vaativassa tilanteessa (voimakas kokemus omista kyvyistä ja rajoista)

• **vahvistukset**

- ruumiillinen kokemus ja tunne siitä, että tämä (urheilu) on se, mitä haluaa tehdä (vahvistaa edellisen kokemuksen kilpailu- tai vertailutilanteessa suhteessa toisiin miehiin tai tuloksiin/suorituksiin)

• **pysähdykset**

- ruumiillisia kokemuksia kuten loukkaantumisia tai muita esteitä, jotka pakottavat nuoren miehin pohtimaan omaa identiteettiään (johtaa identiteettiööhön, jossa urheilevan ruumiillisuuden merkityksiä puretaan ja rakennetaan tilalle jotain uutta)

• **uutuudet**

- ruumiillisia kokemuksia, joissa nautinto, flow (virtauskokemus), on pääosassa (suoritusurheilun ulkoajautuvuus korvautuu sisäänpäin kääntyneellä nautinnolla)

Terveysten ja ulkonäönkin näkökulmasta katsottuna kuvaamani kokemukset ja miehiset initiaatiot merkitsevät sitä, että nämä kolme tasoa mikro-midi-makro nivoutuvat toisiinsa näissä elämäkertaan sijoittuvissa tarinoissa. Nostan esiin muutamia huomionarvoisia tulkintoja.

Ensinnäkin: ruumiilliset kokemukset ja niihin tapahtuma-aikana ladatut kulttuuriset merkitykset ovat erittäin tärkeitä tekijöitä, jos aiotaan ymmärtää miesten, mutta myös naisten, ruumissuhdetta ja sitä kautta suhdetta terveyteen. Tällainen ruumiillinen kokemus voi olla sekä positiivinen, jolloin ihminen tiedostamattaan nauttii ruumiillisuudestaan ja pyrkii pitämään itsensä kunnossa, mutta myös hyvinkin negatiivinen tai jopa traumaattinen, jolloin pelkkä ajatuskin liikunnasta, hiestä tai urheilusta on vastenmielinen. Omaan ruumiiseenkin voi olla kompleksinen suhde.

Toiseksi: ruumiilliset kokemukset ovat tärkeitä miehisyydelle – pärjääminen toisten miesten muodostamissa yhteisöissä ja tulosten maailmassa merkitsee edelleenkin paljon. Ne ovat tärkeitä myös terveydelle, sillä suoritus pohjainen oman itsen arviointi ei ainoastaan muodosta miesten välistä hierarkiaa, vaan se muodostaa myös sen mittarin, jolla mies itseään mittaa. Ikääntymisen kautta tuleva väistämätön suoritus tason lasku saattaa johtaa joko liikaan, epäterveeseen, rehkimiseen tai sitten luovuttamiseen.

Kolmanneksi: ruumiillisten kokemusten kautta voi joutua pohdiskelemaan syvällisesti omaa identiteettiään ja elämäntapojaan. Urheilijoille loukkaantuminen, keski-ikäiselle miehelle pieni sydänkohtaus, merkitsevät samaa: nyt on pysähdyttävä ja mietittävä, minkälainen haluan vanhemmiten olla. Toivottavaa tietysti olisi, että miehet oppisivat tunnistamaan ruumiillisuuttaan enemmän kuin on liian myöhäistä.

Neljänneksi: nautinnolliset ruumiin kokemukset merkitsevät parhaimmillaan sitä, että ruumiillisuudesta, liikunnasta ja terveistä elämäntavoista tulee ilo, jota varten ei tarvitse rakentaa mitään kurinalaista kunto- tai laihdutusohjelmaa. Itsestään ja tekemisestään voi nauttia

sellaisenaan ilman vertailuja, ilman miehisyyteen mahdollisesti kohdistuvia liiallisia odotuksia.

Ulkonäkö, miehisuus ja terveys: loppupohdintoja

Miesten ulkonäön, miehisyyden ja terveyden mahdolliset yhteydet ovat vielä huonosti tutkittua aluetta. Näyttää kuitenkin siltä, että miesten suhde omaan ulkonäköönsä on historian saatossa muuttumassa – nykyään hyväksyttäviä miehisyyksiä on aiempaa enemmän ja niissä on yhä selvemmin ulkonäöllä erottautumiseen liittyviä piirteitä. Se antaa miehisyyksille ja miehille enemmän liikkumavapautta. Neuvottelu perinteisempien miehisyyksien kanssa on kuitenkin edelleen olemassa – rajanveto liialliseen naisellisuuteen tai muuhun epämiehekkyyteen on edelleenkin olemassa. David Beckhamin on todistettava miehisyytensä jalkapalloareenalla.

Yhteiskuntamme vaatii miehiltäkin kaksois- tai jopa useampia kompetensseja: elämä on siten jatkuvia valintoja hyvien ja vielä parempien vaihtoehtojen kesken, jotka saattavat elettyinä kuitenkin osoittautua huonoiksi ja vielä huonoimmiksi valinnoiksi suhteessa terveyteen. Miesten ja esimerkiksi terveyden edistäjien tulisi olla tietoisia näistä miehisyyksistä ja miehistä alakulttuureista, jotka ikään kuin näkymättömästi kutoutuvat rakenteellisten edellytysten ja individuaalisten valintojen väliin. Miehisyyksien tutkiminen onkin usein sitä, että teemme näkyväksi sen, mikä on abstraktia eli miehisä

asenteita ja kulttuurissa opittuja toimintamalleja. Osassa niistä myös miehinen ulkonäkö näyttelee merkittävää roolia, vaikka suunta voi olla sekä positiivinen että negatiivinen suhteessa terveyteen.

Lopulta on kuitenkin niin, että jokainen mies valitsee elämäntapansa ja myös suhteensa ulkonäköönsä ja terveyteensä. Pirullisinta on se, että sitäkin valintaa mies ei tee rationaalisesti pelkän tiedon perusteella, vaan hänen omat merkittävät, ruumiilliset kokemuksensa ohjaavat hänen tunteuksiaan ja valintojaan. Meille miehille olisikin hyväksi muistella ja tulkita näitä meille tärkeitä ja merkittäviä ruumiillisia kokemuksiamme, jotta ne eivät ohjaisi meitä epäterveellisiin elämäntapavalintoihin, vaan päinvastoin antaisivat meille paremman tietoisuuden ja kyvyn tehdä omaan elämäkertaamme sopivia ratkaisuja⁴.

VIITTEET

- 1 Väitöskirjassani ”Ruumiista miestä, tarinasta tulkintaa: oikeita miehiä - ja urheilijoita”, Jyväskylä, Likes, 2002 perustelen monin eri tavoin tuota muutosta, jossa ”sanaista miestä” on muuttunutkin muotoon ”ruumiista miestä”.
- 2 Kerrangin ja Rock Sound -lehtien äänestyksissä Hesarin kuukausiliitteen, maaliskuu 2004, mukaan.
- 3 Tiihonen, Arto (1996): Ikuisesti urheilleva poika eli mistä on ’kunnon miehet’ tehty? Teoksessa Hoikkala, Tommi (toim.): Miehen kuvia. Helsinki, Gaudeamus. Tiihonen, (2003): Young Men’s Body Narratives and Health, EHPS-conference, 23.9.03, Kos.
- 4 Väitöskirjassani nimesin tämän taidon ”omaelämäkerralliseksi asiantuntijuudeksi”, joka sitoo yhteen omat kokemukset, elämäkerran jatkuvuuden ja jatkuvasti lisääntyvän ja ristiriitaistuvan asiantuntijatiedon.

HETERONORMATIIVISUUS JA SUKUPUOLITYYLIT TYÖELÄMÄSSÄ –

Näkökulmana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien
kokemukset

Työntekijän ulkonäkö- ja pukeutumisvalintoja ja tyylejä voi tarkastella monista näkökulmista. Käsittelen tässä yhteydessä sitä, miten käsitykset seksuaalisuudesta ja sukupuolesta heijastuvat odotuksiin toivotunlaisesta pukeutumisesta ja käyttäytymisestä työpaikoilla. Analysoin teemaa Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä -hankkeen tutkimusaineistojen perusteella ja näkökulmani on seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien työntekijöiden kokemukset. Painotan analyysissäni erityisesti sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kokemuksia, koska he ovat usein vielä seksuaalivähemmistöjä näkymättömämmässä asemassa, ja koska heidän sukupuolen ilmaisuun liittyvät kokemukset tuovat hyvin esiin heteronormatiivisen kulttuurin aiheuttamat paineet ja kontrolloinnin.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä Equal-hankkeen vastuullinen toteuttajataho on Helsingin yliopiston sosiologian laitos ja sen yhteistyökumppaneita ovat Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES ja Seksuaalinen tasavertaisuus SETA ry. (Ks. hankkeen kotisivut www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal.) Hankkeessa koottiin laaja kysely seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluilta ja lisäksi noin 50 näihin vähemmistöihin

kuuluvaa haastateltiin (ks. tutkimusraportti Lehtonen & Mustola toim. 2004). Seksuaalivähemmistökyseleyn vastasi 726 ja sukupuolivähemmistökyseleyn 108 vastaajaa. (Ks. tarkemmin Mustola & Vanhala 2004.)

Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus

Jokaisella on sekä seksuaalinen suuntautuminen että sukupuoli-identiteetti. Seksuaalinen halumme suuntautuu joko samaa, vastakkaista tai molempia sukupuolia oleviin (homo-, hetero- tai biseksuaalisuus) tai ei kehenkään. Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan käsitystämme itsestämme naisena, miehenä, jonakin tältä väliltä tai jonakin tämän jaon ulkopuolelta. Seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuoli-identiteetti ovat toisistaan riippumattomia. Transsukupuolisen henkilön seksuaalinen halu suuntautuu joko homo-, hetero- tai biseksuaalisesti. Homo-, bi- tai heteroseksuaalisesti suuntautunut henkilö ilmaisee sukupuoltaan eri asteisesti naisellinen – miehinen jatkumolla. (Lehtonen & Mustola 2004.)

Seksuaalista kirjoa lisää se, että osa naisista, joilla on rakkaus- tai seksisuhde naisen kanssa, ja osa miehistä, joilla on rakkaus- tai seksi-

suhde miehen kanssa, ei miellä itseään homotai biseksuaaliseksi. Toisaalta osalla lesboksi, homoksi tai biseksuaaliksi itsensä nimeävillä ei ole seksiä tai parisuhdetta samaa sukupuolta olevan kanssa. Jotkut heistä saattavat olla avioliitossa eri sukupuolta olevan kanssa.

Sukupuolivähemmistöillä tarkoitetaan ihmisiä, jotka rikkovat odotettuja sukupuolimalleja ja -rajoja. Heihin kuuluvat transsukupuoliset (vanhalta nimitykseltään transseksuaalit), transvestiitit, transgender-ihmiset ja intersukupuoliset (vanhalta nimitykseltään hermafrodiitit). Nämä ryhmät kattavana yleiskäsitteenä käytetään myös käsitettä transihmiset. Nykyisen lääketieteen ansiosta biologia ei enää ole kohtalo henkilölle, joka kokee syntyneensä väärän sukupuolen ruumiseen. Kehoa voidaan muokata vastaamaan sukupuolta, jonka henkilö kokee omakseen. Kaikki transihmiset eivät muokkaa ruumistaan leikkauksin ja hormonein, osa ilmaisee sukupuoltaan pukeutumalla ja käyttäytymällä haluamansa sukupuolen mukaisesti tai sekoittamalla sukupuoliin liitettyjä oletuksia. (Ks. tarkemmin määrittelyistä esim. Mustola 2004; Huuska 2002; Toivonen 2003, Wickman 2001.)

Heteronormatiivisuudella tarkoitetaan ajattelutapaa, johon sisältyy kapea näkemys ihmisistä joko miehinä tai naisina sekä automaattisen heteroseksuaalisina. Heteroseksuaalinen miehisuus ja heteroseksuaalinen naisellisuus ymmärretään ainoana, itsestään selvinä tai luonnollisina lähtökohtina seksuaalisuudelle ja sukupuolelle, tai ne esitetään parempina tai oikeampina vaihtoehtoina kuin muut mahdollisuudet. Heteronormatiivinen ajattelumalli heijastuu työelämän instituutioihin, rakenteisiin, ihmissuhteisiin ja käytäntöihin: heteroseksuaalinen miehisuus ja heteroseksuaalinen naisellisuus edustavat niissä luonnollisia, oikeutettuja, toivottuja

ja usein ainoita mahdollisuuksia olla ihminen ja työyhteisön jäsen.

Heteronormatiivisuus rajaamassa mahdollisuuksia

Kulttuurissa vallitsee ajattelutapa, jonka mukaan sukupuolia on vain kaksi ja ne ovat heteroseksuaalinen naiseus ja heteroseksuaalinen mieheys. Tämä yksinkertaistava heteronormatiivinen ajattelu sulkee pois monia muita vaihtoehtoja. Oletus heteroseksuaalisuudesta ja odotus oikeanlaisesta feminiinisydestä biologisilla naisilla ja oikeanlaisesta maskuliinisuudesta biologisilla miehillä jättää ajattelun ulkopuolelle ihmiset, jotka eroavat tästä mallista.

Heteronormatiivinen ajattelutapa ja siihen liittyvät käytännöt ovat usein automaattisia ja niihin on totuttu. Peruskouluiässä on jo opittu, että vääränlaisesta käytöksestä voivat pojat saada osakseen homottelua ja tytöt huoran leiman. Nuorten samaan sukupuoleen kohdistuvista tunteista ja suhteista ei juuri puhuta koulun toimesta eikä opiskelijoiden kesken. Nuorten oletetaan murrosikäisinä kiinnostuvan “vastakkaisesta” sukupuolesta ja korkeintaan kokevan “ohimeneviä” homoseksuaalisia tunteuksia. Kaikkien tulevaisuus näyttäytyy heteroseksuaalisena. Saman tyyppinen ilmapiiri ja ennakoasenne esiintyy myös työpaikoilla.

Heteronormatiivisiin käytäntöihin eivät kuulu vain heteroseksuaalisuuden pitäminen itsestään selvänä tai sen esittäminen ainoana tai ainoana myönteisenä mahdollisuutena. Niihin sisältyvät usein myös käytännöt, joilla esitetään muut vaihtoehdot huonompina, kielletympinä tai epäsuotavampina. Heteronormatiiviset käytännöt ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kielteisesti suhtautuva asenneilmapiiri työpaikoilla ei kohdistu vain lesbo-, homo-, bi- ja transtyön-

tekijöihin, vaan kaikkiin työyhteisön jäseniin. Ne rajaavat kaikkien mahdollisuuksia työntekijöinä ja ihmisinä. Vaatimukset pidättäytymisestä vain perinteisiin heteromiehen ja heteronaisen rooleihin ehkäisevät naisia ottamasta vastuullisia johtotehtäviä ja miehiä kertomasta tunteistaan. Ammatinvalinnan mahdollisuudet monipuolistuisivat, jos ei tarvitsisi miettiä, leimautuuko poika homoksi halutessaan kokiksi tai sisustussuunnittelijaksi, tai kyseenalaistetaan ko sukupuoli, jos tyttö suuntautuu metsäinsinööriksi tai upseeriksi. Heteronormatiiviset käytännöt säätelevät myös sitä, miten työpaikalla voi pukeutua, miten käyttäytyä ja miten omaa ruumista voi muokata esimerkiksi meikkauksella, hiustyyleillä tai erilaisten tatuointien tai lävistysten avulla. Usein nämä ovat vahvasti sukupuolittuneita mikä näkyy siinä, että naisilta ja miehiltä odotetaan erilaisia asioita.

Seksuaalivähemmistöihin kuuluvien kokemuksia

Työtehtäviin kietoutuneet sukupuoliytyylit eivät koske pelkästään pukeutumista, vaan ruumiiseen kirjoittautuneita sukupuolittuneita liikkumis- ja vuorovaikutustyyliä, eleitä ja äänenpainoja, jotka toistettuina tuottavat työpaikoilla sopivina ja pätevinä pidettyjä sukupuoliestyyksiä, joista tulee osa työpaikan kulttuurin (ks. Kuosmanen 2002). Näitä työpaikoilla normeiksi muodostuneita heteroseksualisoituja sukupuoliytyylejä lausutaan harvoin ääneen tai kirjoitetaan työpaikan ohjesääntöihin, mutta ne tulevat esiin työkavereiden ohimennen heittämissä "viattomissa" kommentteissa.

Useimmat suomalaiset lesbot, homot ja biseksuaalit tunnistavat nämä säännöt ja tuottavat näiden odotusten mukaista sukupuolta riittävän hyvin työpaikoillaan, jolloin heidän pukeutumis- ja sukupuoliytyylejä ei kyseenalaiste-

ta. Tästä kertoo myös se, että yli puolet seksuaalivähemmistökyseleyn vastanneista salasi oman seksuaalisen suuntautumisensa työpaikallaan ja useimmat vastaajat, jotka olivat avautuneet työtovereilleen, olivat tehneet sen vain muutamille kollegoilleen ja he jatkoivat salaamista muilta.

Nuoret salasivat työtoveriltaan vanhoja useammin seksuaalisuutensa ja naiset salasivat seksuaalisuuttaan vähemmän kuin miehet, joskin nuorista naista vain harvat olivat kertoneet seksuaalisuudestaan kaikille työpaikallaan. Salaisinta elämää viettivät työpaikoillaan seksuaalisuutensa osalta nuorten miesten ryhmään kuuluvat. (Lehtonen 2004a.)

Esimiehiltään seksuaalisuuden salasivat nuorista useammat kuin vanhoista. Niistä, jotka olivat kertoneet lähimmälle esimiehelle, vain harvan esimies suhtautui asiaan torjuvasti. Nuorten naisten tilanne suhteessa esimieheen vaikutti hankalimmalta: he salasivat yhtä usein kuin nuoret miehet, mutta saivat torjuvinta palautetta mikäli kertoivat.

46 prosenttia seksuaalivähemmistöön kuuluvista vastasi, että hänen työpaikallaan oli muitakin seksuaalivähemmistöihin kuuluvia (Mustola & Vanhala 2004). He pitivät miellyttävänä sitä, että työyhteisöön kuului muitakin seksuaalivähemmistöihin kuuluvia.

Nuoret kertoivat erilaisista kokemuksista kuin vanhat kysyttäessä sitä, miten he ajattelivat muiden työpaikalla tulkitsevan heidän sosiaalisen sukupuolensa. Vastaajia pyydettiin kertomaan, pidettiinkö heitä työpaikalla maskuliinisenä, feminiinisenä tai sekä maskuliinisenä että feminiinisenä.

Vanhoja miehiä pidetään vastaajien mukaan maskuliinisempänä useammin kuin nuoria miehiä. Naisvastaajista monia pidettiin oman käsityksensä mukaan maskuliinisina naisina ja lähes puolta pidettiin sekä maskuliinisenä että fe-

miniinisenä. Feminiinisinä pidettyjä naisia löytyi enemmän nuorista kuin vanhoista naisvastajista. Sukupuolityylit siis kietoutuvat voimakkaasti osaksi arkipäivän työelämää (ks. Kuosmanen 2002). Naisten suurempi maskuliinisuus verrattuna miesten vähäisempään feminiinisyteen voi olla myös selittävä tekijä sille, miksi naisten seksuaalisuudesta tunnutaan tiedettävän työpaikoilla useammin kuin miesten. Sukupuolityyli vaikuttaa myös mielikuviin seksuaalisesta suuntautumisesta eli maskuliinista naista arvelaan lesboksi helpommin kuin feminiinistä naista.

Homo- ja biseksuaalisuuteen liittyy usein stereotyyppisiä mielikuvia (vrt. Lehtonen 2000). Usein stereotyypit liittyvät sukupuoleen: homot nähdään naismaisina ja lesbot miesmäisinä. Maskuliiniset naiset saatetaan lesboistaa ja feminiiniset miehet homoistaa.

Miehekkäät naiset ja naiselliset miehet, sekä ihmiset, jotka kokivat olevansa sekä miehekkäitä että naisellisia valitsivat naisellisia naisia ja miehekkäitä miehiä useammin alan, jonka kokivat olevan myönteinen seksuaalivähemmistöille ja jättävän ilmapiiriltään kielteiseksi kokemiaan ammatteja muita useammin valitsematta. (Ks. Lehtonen 2004b.)

Paula Kuosmanen mukaan monet lesbot vierastavat aloja ja työpaikkoja, joissa vaaditaan ultrafeminiinistä tyyliä siihen kietoutuneiden heteroseksuaalisten normien ja kauneusihanteiden vuoksi (Kuosmanen 2002). Ultrafeminiinisyteen hän sisällyttää ”miesten mielilyttäjäksi pukeutumisen”, joka tapahtuu noudattamalla heteroseksuaalisia kauneusihanteita ja käyttämällä runsaasti aikaa meikkaamiseen sekä sukupuolihierarkian toistaminen ottamalla vastaan jatkuvasti miesten apua oven avaamisesta vaativampiin työtehtäviin ja siten miesten kyvykkyyden ylläpitäminen omaa osaamista, kykyjä ja voimia vähättelemällä, (naisellista)

avuttomuutta esittämällä ja keskittymällä toisarvoisiin asioihin. Työtehtäviin linkittyvän feminiinisen sukupuolityylin lisäksi lesbot voivat vierastaa naisvaltaisten työpaikkojen sosiaalista kulttuuria, jossa korostetaan heteroperheiden työnjaon mukaista naisten roolia (Kuosmanen 2002).

Lesboyhteisössä arvostettu nuorekas, hoikka ja näkyvä lesbotyyli ja sen valuminen osaksi työtyyliä voikin tulla tulkituksi työpaikalla käänteisellä tavalla (ks. Kuosmanen 2002). Paula Kuosmanen mukaan ”lyhyt työpaikalla miesten malliksi tulkittu hiusmalli, lävistysten ja vangeilla tai esiintyvillä taiteilijoilla yleisten tatuointien vilahtaminen, ikoniseen tyyliin kuuluvat työpaikan naisten koruvalikoiman rinnalla maskuliinisilta näyttävät paksut ketjut, korvakorut ja sormukset, toimistotyylisiä poikkeavat maasto- tai urheilukengät ja reipas ei-feminiininen kävelytyyli saattavat estää työkavereita näkemästä lesbotyöntekijää yhtä pätevänä, vastuullisena ja luotettavana työntekijänä kuin heteroseksuaaliseen feminiinisyteen pukeutuneita ja aikuisilta näyttäviä naistyöntekijöitä”. Jotkut Kuosmanen haastattelemista nuorennäköisistä lesbovanhemmista korostikin taktisesti työpaikallaan olevansa perheellisiä, jotta heidät nähtäisiin nuorekkaasta ulkonäöstä huolimatta vastuullisina työntekijöinä. (Kuosmanen 2002.)

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kokemuksia

Seksuaalivähemmistökyseleyn vastaajista melko monet toimivat työpaikoilla, joilla enemmistö työntekijöistä on toista sukupuolta. Heistä suurehko osa rikkoi työmarkkinoiden sukupuolijakautuneisuutta. Etenkin miesvastaajista monet toimivat naisvaltaisilla aloilla. Sukupuolivähemmistöistä samaa voi sanoa vielä moni-ilmeisemmin transsukupuolisista vastaajista. Sen sijaan transvestiitit toimivat melko usein miesval-

taisilla aloilla. Heidän onkin transsukupuolisia helpompi peittää sukupuolikokemuksensa työelämässä. Transvestiiteista sukupuolikokemuksensa tai transvestisuutensa työpaikalla ilmaisee vain harva, suuri enemmistö salaa sen (vrt. Leinonen 2003, 94). Transmiehistä useimmat ilmaisevat sukupuolikokemustaan työpaikalla. Sen sijaan transnaisista melko monet salaavat tai tuovat omaksi kokemaansa sukupuoltaan esiin vain varovaisesti. Transmiehiä tässä yhteydessä ovat sekä transsukupuoliset miehet että muut trans-identiteetin omaavat vastaajat, joiden sukupuoli on määritelty naiseksi syntymähetkellä ja transnaisia puolestaan ovat sekä transsukupuoliset naiset että muut trans-identiteetin omaavat vastaajat, jotka on määritelty miehiksi syntymähetkellä (ks tarkemmin Lehtonen 2004c).

Transvestiiteista lähes puolet toimii miesvaltaisella alalla ja vain vähemmistö naisvaltaisella alalla (ks. myös Huuska 2002, 37). Samankaltaisesti transnaisissa on eniten miesvaltaisella alalla toimivia, mutta myös sekatyöpaikoilla ja naisvaltaisilla aloilla työskenteleviä on useita. Transmiehissä taas on eniten niitä, jotka toimivat naisvaltaisella alalla. Transvestiiteista ja transmiehistä aika moni työskentelee yksin.

Transvestiiteista ja transnaisista melko moni kertoi, että heidän työpaikallaan vallitsi selkeä jako kahteen sukupuolittuneeseen ryhmään, miehiin ja naisiin. Sen sijaan transmiehet työskentelivät suhteessa useimmiten alalla, jossa tiukkaa sukupuolijakoa ei ollut. Transvestiiteistakin kolmasosa ja transnaisista noin kaksi viidesosaa työskenteli alalla, jossa selvää sukupuolijakoa ei esiintynyt.

Transvestiiteista suurimmalla osalla oli miespuolinen esimies. Samoin transnaisilla ja -miehillä esimiehenä oli tavallisimmin mies, muttei niin usein kuin transvestiiteilla. Kolmasosalla oli naispuolinen esimies, kun transvestiiteista näin

oli vain joka yhdeksännellä. Seksuaalivähemmistöön kuuluvilla miehillä oli selvästi useammin naispuolinen esimies kuin transvestiitivastaajilla. Seksuaalivähemmistökyselyn naisvastaajilla oli kuitenkin naispuolinen esimies vielä muita miehiä ja kaikkia sukupuolivähemmistöryhmiä useammin.

Haastavatko sukupuolivähemmistöt työelämän sukupuolijakoa? Vaikuttaa siltä, että transvestiittimiehet valitsevat ammattinsa miessukupuolen mukaisesti pääasiassa samoin kuin miehet keskimäärinkin (vrt. Huuska 2002, 37). Homo- ja biseksuaaliset miehet rikkovat aktiivisemmin sukupuolirajoja työelämässä kuin transvestiitit. Transmiehistä ja transnaisista on vaikeampi sanoa vastausten perusteella. Biologisen sukupuolensa perusteella he rikkovat sukupuolijaottelua: esimerkiksi biologiset naiset eli transmiehet hakeutuvat muita biologisia naisia useammin miesvaltaisille aloille, mutta miehinä he työskentelevät muita miehiä useammin naisvaltaisilla aloilla. Näin he rikkovat sukupuolijakoa kahdella tasolla. Osa on voinut valita ammattinsa ennen transsukupuolisuutensa nimeämistä ja on voinut toimia sukupuoli-odotusten mukaisesti ennen sukupuolenkorjausprosessia. Transnainen on esimerkiksi valinnut miesvaltaisen alan silloin, kun ajatteli olevansa mies tai pyrkivänsä toteuttamaan miesroolia.

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kertomuksia

Kertomukset on koottu sukupuolivähemmistökyselyn avovastauksista. Ne kertovat samalla paitsi yksilöllisistä kokemuksista myös siitä, miten työelämän arkisiin rutiineihin sukupuolittuneet tyylit ja käytännöt kietoutuvat.

Transsukupuolisilla naisilla oli monenlaisia kokemuksia siitä, miten he saattoivat tuoda esiin omaa naisuuttaan. Toisaalta kyse on siitä, sa-

laavatko he oman naiseutensa vai elävätkö he naisina myös työtovereidensa mielissä, mutta toisaalta myös siitä, millaista naiseutta he haluavat esittää ja ylläpitää. Osa transsukupuolisista naisvastaajista kertoi siitä, miten he salaavat oman sukupuolensa eli naiseutensa työssä ja myös siitä, miten pientäkin sukupuolirajojen tyyllistä ylittämistä kommentoidaan työyhteisössä tavoilla, jonka vastaajat kokevat kielteiseksi.

Vastaavasti transmiesten kokemuksissa ilmeni yhtenevyyttä joidenkin transnaisten kertomuksien kanssa. Toisaalta osa trans-identiteetin omaavista, joilla syntymäsukupuoleksi oli määriteltä nainen, koki, että heidän on helpompi varioida mieheyden ja naiseuden välimaastossa ja esiintyä miehekkäästi ilman sukupuolen totaalista kyseenalaistumista. Käytännössä työpaikan tilanteet saattoivat kuitenkin tuntua heistäkin ahdistavilta, kuten kertoo seuraava trans-identiteetin omaava henkilö:

En pukeudu ehkä niin miehekkäästi kuin haluaisin; ilmenee etenkin tilanteissa, joissa pitäisi laittaa ns. "parempaa päälle". Käytän naisten jakkupukua, vaikka mieluummin pukeutuisin miesten pukuun. Tilanne on jonkin verran ahdistava. En halua pukeutua hameeseen!

Sen sijaan seuraava trans-identiteetin omaava henkilö analysoi sukupuolen ilmaisuaan ja strategisia, tietoisia valintojaan sekä sitä, miten hänen sukupuolientona suhtaudutaan työpaikalla:

'Kertominen' ja 'salaaminen' ovat ongelmallisia käsitteitä. 'Kerron' pukeutumissellani, käyttäytymissellani ja puheellani, etten ole pelkästään nainen, vaikka siltä ehkä näyttääkin. 'Salaaminen' taas - onko se sama kuin kertomatta jättäminen? Työtoveritkaan eivät eksplisiittisesti kerro olevansa miehiä tai naisia - salaavatko he sen?!

Minun tilani on sikäli helppo ja toisaalta 'kertomisen' kannalta vaikea, että tapa, jolla minuun ulkomuotoni ja käytökseni perusteella suhtaudutaan, on ainakin tyydyttävä. Jos minua kohdellaan naisena, se on ainakin osittain omaan todellisuuteeni vastaavaa kohtelua. Toisaalta minua ei ole koskaan kohdeltu niin kuin Naista, minkä tulkitseen johtuvan siitä, että pystyn riittävästi pukeutumisellani ja käytökselläni eksplikoimaan myös muita sukupuoleni osatekijöitä. Käytän lähes pelkästään miesten vaatteita, mutta tukkani on pitkä; mitä tapakulttuuriin tulee, naisia kohtaan käyttäydyn kuin mies, mahdollisuuksien mukaan ja toisen toiveita kunnioittaen (tietty). Jos mies on paljon kookkaampi ja miehekkäämpi kuin minä, en yleensä pyri kilpailemaan miehekkyydestä, mutta toivon, että tämä ei kohtelee minua niin kuin Naista (koska en ole nainen).

Intersukupuolinen vastaaja tuo esiin kaksijakoisen, heteronormatiivisen sukupuolijattelumme ongelmat oman kertomuksensa kautta. Hän analysoi myös sitä, miten hän joutuu luovimaan sukupuoliodotusten ja sukupuolikäytäntöjen ristiaallokossa oikeastaan koskaan löytämättä tilaa, jossa hänet nähtäisiin sellaisena kuin hän itse kokee itsensä.

Sukupuoleni erityispiirteitäni on hieman vaikea huomioida: olen virallisesti nainen, näytän naiselta ja minulla on naisen nimi. En koe olevani nainen, mutten myöskään mies. Useimmiten tyydyn siihen, että minua kohdellaan naisena, sillä jos toivoisin että minut huomioitaisiin jonain muuna, niin silloin ihmisille pitäisi perin juurin selittää että mitä on intersukupuolisuus ja miten minuun tulisi suhtautua, enkä koe, että jaksaisin tai haluaisin tapella tästä asiasta nimenomaan koulussa. Joten käyn naisten vessassa ja

olen englannin tunnilla she. Koulussa myöskin on useimmiten aivan yhdentekevää kumpaa sukupuolta olen, opettajat ja vieraat saavat käyttää minusta tyttö tai nainen nimitystä, ystävät eivät. Koska olen intersukupuolinen, eivätkä ihmiset yleensä tiedä asiasta mitään, niin joudun miettimään tarkkaan, missä tilanteissa haluan ottaa asian esiin ja milloin voin pyytää ihmisiä kohtelemaan minua niin kuin tahdon. Eli lähes kaikki ne tilanteet, jolloin sukupuoleni on esillä, ovat jonkinlainen kompromissi sen välillä, miten haluan itseäni kohdeltavan ja miten ihmiset minua kohtelevat.

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat vastajat toivat kertomuksissaan hyvin esiin sukupuolen moninaisia merkityksiä ja tarpeen tulla nähdyksi omanlaisenaan myös työpaikalla. Kenties tämän voisi huomioida myös silloin kun pohditaan työntekijöiden hyvinvointia ja työpaikan tuottavuutta. Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus työyhteisöissä voidaankin kääntää ongelmasta voimavaraksi. Ensimmäiseksi voisi avata silmät näkemään sen, että työelämässä on muitakin mahdollisuuksia elää ja toimia heteroseksuaalisen feniniinisyyden tai heteroseksuaalisen maksuliinisuuden vaihtoehtojen rinnalla.

KIRJALLISUUS

- Huuska, Maarit (2002) Transihmiset – sukupuoleltaan moninaiset työelämässä. Teoksessa Lehtonen, Jukka (toim.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Raportteja 269. Helsinki: STAKES, 31-40.
- Kuosmanen, Paula (2002) Lesbovanhempien taktiikat, perhe-esitykset ja sukupuolityylit työpaikoilla. Teoksessa Lehtonen, Jukka (toim.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Raportteja 269. Helsinki: STAKES, 53-64.
- Leinonen, Eeva-Kaisa (2003) Elämä transvestiittina – osaaikatyön ulostuloprosessi. Sosiaalipolitiikan pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto.

- Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna (1997) Tasa-arvo työoloissa. Työmarkkinat Helsinki: Tilastokeskus.
- Lehtonen, Jukka (2000) (toim.) Yhtä tavallisia kuin muut. Lukiolaisten käsityksiä seksuaalivähemmistöistä. Setajulkaisut 12, Helsinki.
- Lehtonen, Jukka (2002) Työntekijöiden moninaisuus ja työelämän heteronormatiivisuus. Teoksessa Lehtonen, Jukka (toim.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Raportteja 269. Helsinki: STAKES, 9-18.
- Lehtonen, Jukka (2004a) Seksuaalivähemmistöön kuuluvat nuoret työmarkkinoilla. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. Tutkimuksia ja selvityksiä 11. Helsinki: Työministeriö.
- Lehtonen, Jukka (2004b) Ammatinvalinta ja ei-heteroseksuaalisuus. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. Tutkimuksia ja selvityksiä 11. Helsinki: Työministeriö.
- Lehtonen, Jukka (2004c) Sukupuolivähemmistöt ja ammatinvalinta. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. Tutkimuksia ja selvityksiä 11. Helsinki: Työministeriö.
- Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (2004) Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus työssä – tutkimuksen tausta ja keskeiset käsitteet. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. Tutkimuksia ja selvityksiä 11. Helsinki: Työministeriö.
- Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (2004) (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. Tutkimuksia ja selvityksiä 11. Helsinki: Työministeriö.
- Mustola, Kati (2004) Sukupuolivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. Tutkimuksia ja selvityksiä 11. Helsinki: Työministeriö.
- Mustola, Kati & Vanhala, Anna (2004) Seksuaalivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. Tutkimuksia ja selvityksiä 11. Helsinki: Työministeriö.
- Wickman, Jan (2001) Transgender Politics. The Construction and Deconstruction of Binary Gender in the Finnish Transgender Community. Åbo: Åbo Akademi University Press.

Kirjoittajat

Elina Hemminki
LKT, tutkimusprofessori
Stakes, Sosiaali- ja terveystieteiden palvelut
PL 220
00531 Helsinki
puh. (09) 3967 2307
E-mail: elina.hemminki@stakes.fi
<http://www.stakes.fi>

Kaisa Kauppinen
VTT, tutkimusprofessori
Työterveyslaitos
Topeliuksenkatu 41 a A
00250 Helsinki
puh. (09) 4747 2758
E-mail: kaisa.kauppinen@ttl.fi
<http://www.occuphealth.fi>

Ilona Kulmala
TtM, tutkija
Terveystieteiden laitos
33014 Tampereen yliopisto
puh. (03) 215 7799
E-mail: ilona.kulmala@uta.fi
<http://www.uta.fi>

Jukka Lehtonen
VTT, projektinjohtaja
Helsingin yliopiston sosiologian laitos
Sosiologian tutkijat
PL 35
00014 Helsingin yliopisto
puh. (09) 191 24705
E-mail: jplehton@valt.helsinki.fi
<http://www.valt.helsinki.fi/staff/jplehton>

Tertta Saarikko
tuottaja-ohjaaja, mediakouluttaja
TS Media Production
Bulevardi 54 A 36
00120 Helsinki
puh. (09) 607 322
E-mail: tertta.saarikko@kolumbus.fi

Sirpa Sarlio-Lähteenkorva
FT, vt. professori
Kansanterveystieteen laitos
PL 41
00014 Helsingin yliopisto
puh. (09) 191 27549
E-mail:
sirpa.sarlio-lahteenkorva@helsinki.fi
<http://www.kttl.helsinki.fi>

Arto Tiihonen
FT, LitL, toimialapäällikkö
Ikäinstituutti
Kalevankatu 12 A, 00100 Helsinki
puh. (09) 6122 1620
E-mail: arto.tiihonen@ikainst.fi
<http://www.ikainst.fi>